

Ümmî Kemâl hazretleri, 15. Yüzyıl'da Anadolu'da yaşayan erenlerden birisidir. Kendisine ait Anadolu'nun çeşitli yerlerinde makamlar bulunmaktadır. Ancak onun Bolu'da medfun olduğu günümüzde netlik kazanmış durumdadır. Hakkında kaleme alınan menâkıba göre kendisi Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, İran'da bir süre yaşamış gönül erlerindedir. Ümmî Kemâl hazretleri, her nereli olursa olsun kendisi Anadolu'yu mayalayan, burada bir aşk ve irfan ocağı tütüren büyük âriflerden, divan sahibi şairlerden ve birçok güzel insan yetiştirmiş velilerden birisidir. Birçok "Ümmî Kemâl" yaşamış olabilir. Ancak o, Anadolu irfanında tek bir "Ümmî Kemâl" olarak kabul edilmiştir. Tıpkı Yunus Emre'de olduğu gibi...

Bolu'da Bir Eren ÜMMÎ KEMÂL

Dr. Yasin ŞEN

Bolu'da Bir Eren ÜMMÎ KEMÂL

Dr. Yasin ŞEN

Bolu'da Bir Eren
ÜMMÎ KEMÂL

Dr. Yasin ŞEN

Gerede İmam Hatip Gönüllüleri Derneği'nin katkılarıyla Basılmıştır.

Yayın Bilgileri

İÇİNDEKİLER

Sözbaşı / 5

Bolu'da Bir Eren ÜMMÎ KEMÂL / 7

1. ÜMMÎ KEMÂL'İN YAŞADIĞI DÖNEM / 9

2. ÜMMÎ KEMÂL'İN YAŞADIĞI YERLER / 15

Dörtdivan ve Tekkeköy (Işıklar) / 15

Aladağlar ve Bozarmut Dağları / 18

3. ÜMMÎ KEMÂL'İN HAYATI / 21

4. ÜMMÎ KEMÂL'İN AİLESİ / 29

Ümmî Kemâl'in Ablası Şih Şehriban / 31

Ümmî Kemâl'in Çocukları / 33

5. ÜMMÎ KEMÂL'İN VEFATI / 39

6. ÜMMÎ KEMÂL'İN MÜRŞİTLERİ VE TARİKATI / 43

7. ÜMMÎ KEMÂL'İN ESERLERİ / 55

Ahlak Risalesi / 55

Risâle-i İman / 55

Kırk Armağan / 55

Hikâye-i Hazire-i Kuds / 56

Risale-i Vefat / 57

Divan / 58

Destan-ı Suk Ehlinin Halini Beyan Eder / 62

8. ÜMMÎ KEMÂL'İN DİNÎ-TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ / 65

9. ÜMMÎ KEMÂL'İN EDEBÎ ŞAHSİYETİ / 75

10. ÜMMÎ KEMÂL HAKKINDA MENKİBELER ve
TÛRBESİYLE İLGİLİ İNANIŞLAR / 79

Çocuklar Etrafında Gelişen İnanış ve Uygulamalar / 84

Padişah ve Askerleri / 84

Askere Gidenlere Dâir Bir İnanış / 87

Kâbe'den Kılınan Namazlar / 88

Türbeye ve Camiye Getirilen Hastalar / 90

Ümmî Kemâl Kayası / 91

Sefine Şerhi'nden Bir Menkıbe / 91

Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'den Bir Menkıbe / 92

Ümmî Kemâl'e İsnat Edilen Ayvadibi Şifalı Suyu / Asa Suyu / 94

11. ÜMMÎ KEMÂL'İN TÛRBESİ VE TEKRESİ / 95

12. ÜMMÎ KEMÂL'E ŞİİRLER / 99

13. ÜMMÎ KEMÂL'İN DERVİŞLERİ / 109

Emre Dede ve Yahyâ Dede / 109

Salâhaddin / 110

Kutbüddîn Hoca / 111

Sarı Müderris Sinan Efendi (v. 1480'den sonra) / 114

Seçme Kaynakça / 120

Sözbaşı

Ümmî Kemâl hazretleri, 15. Yüzyıl'da Anadolu'da yaşayan sırlı erenlerden birisidir. Kendisine ait Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birkaç makam veya mezar bulunmaktadır. Bunların en bilineni Niğde ve Bolu'da bulunan türbelerdir. Onun Manisa'da medfun olduğunu ve ayrıca Karamanlı olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır. Bazı araştırmalara ve hayatı hakkında kaleme alınan menâkıbına göre kendisi Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, İran'da bir süre yaşamış gönül erenlerindedir.

Ümmî Kemâl hazretleri, her nereli olursa olsun kendisi Anadolu'yu mayalayan, burada bir aşk ve irfan ocağı tütüren büyük âriflerden, divan sahibi şairlerden ve birçok güzel insan yetiştirmiş velilerden birisidir. Birçok "Ümmî Kemâl" yaşamış olabilir. Ancak o, Anadolu irfanında tek bir "Ümmî Kemâl" olarak kabul edilmiştir. Tıpkı Yunus Emre'de olduğu gibi...

Ümmî Kemâl hazretlerinin "ümmî"lik vasfı onun tahsil görmediği gibi yorumlara sebebiyet vermektedir. Halbuki kendileri Anadolu'nun erken dönemlerinde yaşamış velilerden olduğu kadar divan sahibi şairlerden birisidir. Dolayısıyla kendilerinin bu vasfı bir alçakgönüllülük eseri gereği kullandığını düşünmekteyiz.

Bugün Bolu-Tekkeköy'de bulunan Ümmî Kemâl Türbesi ve Camii etrafında her yıl temmuz ayının ilk cuma günü düzenlenen anma etkinlikleri de onun etkilerinin günümüzde de devam ettiğini görmek adına önemlidir.

Bu çalışmayla beraber Ümmî Kemâl'in hayatı, şahsiyeti, ailesi ve dervişleri hakkındaki bilgiler daha geniş kesimlere anlatılmak istenmiştir. Bunun için çeşitli kaynaklardan alınan şiirlerin günümüz Türkçesiyle verilmesine dikkat edilmiştir. Biz burada onun eserlerini ve Ümmî Kemâl Menâkıbnâmesi'ni birincil kaynak olarak kullandığımız gibi dervişi olan Sarı Müderriş Sinan Efendi'nin divanından da elden geldiği kadar faydalandık. Sinan Efendi'nin divanı bize bu açıdan oldukça yardımcı olmuştur. Ümmî Kemâl Dîvânı üzerine birer doktora çalışması hazırlamış olan Hayati Yavuzer ve Ramazan Sarıçiçek'in değerli çalışmalarından da istifade ettiğimizi belirtmek isteriz. Bu iki ilim adamının Ümmî Kemâl hazretleri hakkında yaptıkları diğer yayınlar da çalışmamıza önemli katkılarda bulunmuştur. Biz bu mütevazı çalışmayla Bolu'nun bir değerini, onun getirdiği ve yaşattığı kıymetleri işlemeyi ve elimizden geldiği kadar yorumlamayı düşündük. Ümmî Kemâl'in Bolu ve Türk kültürü için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğu, eserlerinde işlediği irfanî tecrübenin ve sevginin Anadolu'nun mayası olduğu herhalde biraz daha anlaşılacaktır. Eğer bu çalışma bunu başarsabilirse amacına erişmiş demektir.

Kitabın basımındaki desteklerinden ötürü Gerede İmam Hatip Gönüllüleri Derneği'ne ve iş adamı İsmail Yerlikaya'ya, Dörtdivan İlçe Milli Eğitim Müdürümüz Erdal Bal'a, Şube Müdürümüz Muhlis Evcimen'e, Bolu kültürüne yönelik çalışmalarında daima yardım ve teşviklerini gördüğüm halkbilimci hocam Dr. Abdullah Demirci'ye teşekkür ederim. Burada Dörtdivan ve Tekkeköy'de Ümmî Kemâl'le ilgili bilgi ve rivayetleri benimle paylaşan kaynak kişilere de teşekkürlerimi sunarım.

Yasin Şen

Ekim 2021

Bolu'da Bir Eren
ÜMMÎ KEMÂL

1. ÜMMÎ KEMÂL'İN YAŞADIĞI DÖNEM

Ümmî Kemâl hazretleri Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde yaşamış ve yine Fatih döneminde vefat etmiştir. Onun yaşadığı mekânın Osmanlı Devleti hakimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı, kerametleri etrafında kaleme alınan Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'ye¹ göre kendisiyle bizzat görüşen padişahın bir hastalığı bulunmaktadır. Kendisinin birçok hastalığı nefesinin bereketiyle iyi ettiğini duyan padişah bazı askerlerini göndererek Ümmî Kemâl'i bulunduğu yere getirtmek istemiş. Ümmî Kemâl'in bazı kerametlerine şahit olan askerler onun büyük bir evliya olduğunu fark etmişlerdir. Onu daha fazla yormadan kendisinden müsaade isteyip yanında ayrılmışlar, padişahın yanına gelen askerler yolda yaşananları sultana anlatmışlardır. Bunun üzerine padişah Ümmî Kemâl hazretlerine gelmiş, sağlıkla ilgili yaşadığı sıkıntılarını anlatmış, vücudunda çıkan bazı çıbanlara şifa bulmuştur. Ümmî Kemâl hazretleri padişahın vücudundaki bazı çıbanları yerli yerince bırakmış ve bunun da gerekçesini menkıbeye göre şöyle ifade etmiştir:

1 Menakıb, din ve tasavvuf büyüğü şahsiyetlerin hayatı etrafında kaleme alınan eserlerdir. Genelde bir dervişin veya tarikat pîrinin hayatı, sözleri nakledilir ve kerametleri anlatılır. Bu türden eserlerde anlatılan kişinin yüceltilmesi esastır. Kelimenin tekil hâli menkıbe, çokluk hâli menâkıbdır.

Velî bir ikisi tursun yirinde
Belâ olmasa insanun serinde²

(Yaraların bir ikisi yerinde dursun. Eğer insanın başında bela olmazsa...)

Unudur Hakk'ı dirler i karındaş
Belâdan hâli olmamak gerek baş

(Ey kardeş! Böyle kişi Hakk'ı unuttur derler. Baş, beladan uzak olmamalıdır.)

Ümmî Kemâl hazretleri gelen bu padişaha ve askerlerine misafirperver davranmış ve sultana bazı nasihatlerde bulunmuştur. Burada yaşananlar bugün bile hâlen Tekkeköy'de ve Dörtdivan dolaylarında anlatılmaktadır. Ümmî Kemâl'in nasihatlerinden bazısı şöyledir:

Cihânun gerçi sensün pâdişâhı
Hudâ'dur pâdişâhlar pâdişâhı

(Bu dünyanın padişahı gerçi sensin. Fakat padişahlar padişahı olan Allah'tır.)

Unutma sen anı dâyim anadur
İle zulm itme şâhum hep sanadur

(Sen bunu unutma ve daima an. Memlekete zulmetme. Eğer zulmedersen bunlar yine sana döner.)

Sana bu pâdişâhlığı o virdi
Ki zîrâ Şâh-ı kevneyni severdi

---

2 Menâkıb'dan alınan bu beyitler için şu makaleden yararlanılmıştır: Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016.

(Sana bu padişahlığı Allah verdi. Hem ayrıca Allah bu varlığın padişahı olan Hz. Peygamber'i severdi.)

Anun ümmetine itme cefâyı
Seversen ol Muhammed Mustafâyı

(O Muhammed Mustafa'yı seversen onun ümmetine cefa etme.)

Adâlet eyle dâyim ey cihândâr
Dir isen sana kabrün olmaya dar

(Ey bu cihanı elinde tutan padişah! Eğer kabrin sana dar olmasın dersin daima adaletle hükmeyle.)

Tecessüs eylerisen n'ola hâlün
Olur pâ-mâl olan mâl ü menâlün

(Hâlinin ne olacağını merak edersen, bütün malın bir gün ayaklar altına düşer.)

Viresin âkıbet bu cân-ı pâki
Vücûdun mesken ide zîr-i hâki

(Bir gün bu temiz canını verirsin ve vücudun toprağın altına mesken eder.)

Sana bu pâdişâhlık bâki kalmaz
Dime bu cânı viren girü almaz³

(Sana bu padişahlık ebedi kalmaz. Bu canı veren geri almaz, deme.)

Menâkıb'da "Taşkıyadan" diye bir yer geçmektedir.

3 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 337. (Menakıb'dan alınan beyitlerin altındaki aktarmaları metne biz dahil ettik.)

Burası eserde Bozarmut Dağları'nda akarsuları olan ve bir yayla mevkii olarak anlatılmaktadır. Burası menkıbeye göre Ümmî Kemâl'in bulunmaktan hoşlandığı, sultanla görüştüğü ve onu iyileştirdiği yerdir. Burası Tekkeköy'ün girişinde oldukça güzel ve Ümmî Kemâl hazretlerinin misafirlerini ağırladığı ve onlara ikramda bulunduğu bir yerdir.

İsmail Hakkı Akyoloğlu'na göre burası bugün Tekkeköy'ün girişinde yer alan taşlık bir yerdir. Köylüler buraya "Taşkaynadan"ın yanı sıra "Taşkaynat" da demektedirler. Menâkıba göre Sultan ve askeriyle olan diyoloğu ve bütün o kerâmetler Taşkaynadan'da yaşanmıştır:

Bozarmudun o karlı tagınacak
Akarsulu güzel yaylagınacak

(Bozarmut'un o güzel dağlarına ve akarsulu güzel yaylalarına kadar...)

Çıkınca buldılar ol pîri anda
Oturur gördiler Taşkaynadan'da⁴

(Çıkınca o yaşlı kişiyi orada buldular ve onu Taşkaynadan'da oturur gördüler.)

Burada sözü edilen padişahın Sultan II. Murad olduğu tahmin ve ifade edilmektedir. İsfendiyar Bey'le Bolu dolaylarında 1423-1424 dolaylarında mücadele eden II. Murad'ın bu sıralarda veya şehzadeliğinde Ümmî Kemâl ile görüşmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak bu hususun kesin olmadığını burada ifade edelim. Zira Menâkıb'da kendisinden "şâh-ı İstanbul" diye söz edilmekte ve başkentinin İstanbul

---

4 Ramazan Sarıççek, a.g.m., s. 296-297. Ramazan Sarıççek, a.g.m., s. 297.

olduğu söylenmektedir. Halbuki Sultan II. Murad döneminde İstanbul henüz fethedilmemişti. Ayrıca Ramazan Sarıçiçek'in köyde yaptığı derlemelerde onun Orhan Gazi olduğuna dâir Tekkeköylülüler bir beyanatta bulunmuşlardır. Tarihî olarak bu da mümkün değildir. Dolayısıyla benzer menkıbeler birbiriyle karıştırılmaktadır. Nitekim Sarıçiçek de bunun, Orhan Gazi ile Geyikli Baba'nın görüştüğüne dâir anlatıların Ümmî Kemâl'e uyarlanmış şekli olduğunu tahmin etmektedir.⁵

Sonuçta gelen sultan, Ümmî Kemâl'in sözlerinden çok hoşlanmıştı. Menâkıbında sultanın Ümmî Kemâl hazretlerine birçok köyü vakıf olarak vermek istediği, fakat onun bunu kabul etmediği kayıtlıdır.⁶

Bolu Salnâmesi'nde de İkinci Murad'ın Ümmî Kemâl ile görüştükleri şöyle kaydedilmektedir:

“Murâd-ı Sâni'nin Bolu'da ikâmetleri esnâsında Sazak Nahiyesi'nde Boz Armud nâm mevki'de inzivâ-nişîn olan Kibâr-ı Meşâyih-i Halvetiyye'den Ümmî Kemâl Hazretlerinin ziyâretini arzû buyurmuş, Velî-yi müşârün-ileyhin ed'iyye-i hayriyesini almış oldukları kuyûd-ı resmiye ile sâbitdir.”⁷ (İkinci Murat, Bolu'da bulunduğu sırada Sazak Nahiyesi'nde Bozarmut mevkiinde oturan Halvetiyye'nin büyük şeyhlerinden Ümmî Kemâl hazretlerini ziyaret etmeyi istemiş. İsmi zikredilen velinin hayır duasını aldığı resmi kayıtlarla sabittir.)

Ümmî Kemâl'in divanı da onun yaşadığı dönemi haber vermesi açısından büyük önem arz eder. Buna ilk olarak Fuat

5 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 295.

6 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 12.

7 Hayati Yavuzer, a. g., e., 16.

Köprülü dikkat çekmiş ve onun yaşadığı yüzyılı tespit etmek için divanına müracaat etmek gerektiğini ifade etmiştir. Bu divanda H. 815 senesinde vefat eden Somuncu Baba'ya (Şeyh Hamideddin-i Aksarâyî) yazılan bir mersiye ve Hicrî 832'de vefat eden Şeyh Alî Erdebilî'ye yazılan bir methiye Ümmî Kemâl'in 15. Yüzyıl'da yaşadığına dâir deliller arasındadır.⁸

---

8 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 17.

2. ÜMMÎ KEMÂL'İN YAŞADIĞI YERLER

Dörtdivan ve Tekkeköy (Işıklar)

Burada Ümmî Kemâl hazretlerinin yaşadığı Tekkeköy'le ilgili de bazı bilgileri paylaşmak istiyoruz. Ancak onun Tekkeköy'e yerleşmeden önce bir süre Dörtdivan ve çevresinde bulunduğu nakledilmektedir. Bunlar bugün Dörtdivan'da halk arasında bir tevatür gibi yaşamaktadır. Anlatıldığına göre Ümmî Kemâl, Yağbaşlar Köyü'nde kuzey tarafında yer alan Pınar Deresi mevkiine çadır kurar ve bir süre burada kalır.

Ümmî Kemâl'e isnat edilen ve Yağbaşlar Köyü Mursallar Mahallesi'nde yer alan Ayvadibi Şifalı Suyu'nun da Ümmî Kemâl'in bir kerameti ile ortaya çıktığı söylenmektedir. Bütün bunlardan Ümmî Kemâl'in Tekkeköy'e yerleşmeden önce Dörtdivan'a bağlı Yağbaşlar Köyü'ne uğradığı anlaşılmaktadır.

Ümmî Kemâl hazretlerinin genelde yaşadığı yer olarak Tekkeköy öne çıkmaktadır. Tekkeköy, bugün Bolu merkeze bağlıdır. Bolu'ya 39 km, Dörtdivan'a 16 km mesafede yer almaktadır. Tekkeköy'ün bulunduğu bölge Sazak olarak bilinmektedir. Köyün yeni ismi Işıklar ise de bu pek benimsenmemiştir. Buraya Bolu dolaylarında "Tekke", "Goca Tekke" ve tarihî kaynaklarda "Karye-i Ümmî Kemâl" gibi isimler verilmektedir. Bolu Şeriyeye sicillerinde Ümmî Kemâl'in burada vefat ettiği ve mezarının burada bulunduğu net bir biçimde belirtilmektedir.

Tekke-i Ümmî Kemâl karyesi veya Tekkeköy, Osmanlı Devleti döneminde Bolu Sancağı'nın Sazak nahiyesine bağlıydı. 19. Yüzyıl'da düzenlenen 3179 numaralı temettüat defteri üzerine yapılan bir araştırmaya göre Tekke-i Ümmî Kemâl karyesi, yedi mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerin isimleri şöyledir: Merkez mahalle, Beltemek, Bozarmut, Doyran, Fırımlık (Furunluk), Dekvi, Susuz.

Şifâhî olarak derlediğimize göre yakın zamanlara kadar Tekkeköy'e bağlı altı mahalle bulunmuş. Bunların hepsi de Tekkeköy'e nispetle anılmaktadır. Tekkeköy'e bağlı köylerin isimleri şöyledir: Tekke Bozarmut, Tekke Pelitçik, Tekke Fırımlık, Tekke Devren, Tekke Dereköy, Tekke Susuz (Köyün şimdiki adı Aydıncık'tır.). Bu köylerde Tekkeköy'e bağlı yedi adet değirmen olduğu nakledilmektedir.

Temettüat defterinde merkez mahalle olan Tekkeköy'de hane sayısı altmış dört ve nüfus yaklaşık 320 olarak tespit edilmiştir. Bu karyede toplam hane sayısı yüz elli, toplam nüfus ise yaklaşık sekiz yüzdür. Köyün başlıca geçim kaynağını hayvancılık oluşturmaktadır. Bugün de köyde duran nüfusun genelde hayvancılıkla meşgul olduğunu ifade edebiliriz. Geçim kaynakları içinde daha sonra başta tarım gelmektedir. Köyde genelde buğday ve arpa ekimi yapılmaktadır. Sonraki zamanlarda köy nüfusu giderek azalmış ve Tekkeköy dışarıya çok fazla göç vermiştir. Bunun başlıca sebebi, tarıma elverişli arazinin azlığıdır.⁹

Köyün bugün bile hâlen dışarıya göç verdiğini söyleyebiliriz. Köyde bugün herhangi eğitim-öğretim faaliyeti de icra edilmemektedir. Bir zamanlar burada bir ortaokulun olduğu

---

9 Bülent Kaya, 3179 Numaralı Temettüat Defterine Göre Tekke-i Ümmî Kemal, Karyesi (Tarnskripsiyon ve Değerlendirme), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008, s. 17 vd.

düşünülecek olunursa burada yaşayan nüfusun yoğunluğu ve köyün daha sonra karşılaştığı göç sorunu daha da belirginleşmiş olur.

Tekkeköy dağların arasında kalan çukur bir bölgede yer almaktadır. Etrafı ormanlarla ve bazı tarım alanlarıyla çevrilidir. Köyde eskiden bir okul, bir sağlık ocağı, bir orman işletmesi varken bunlar günümüzde kapatılmıştır. Göç veren ve nüfusunun büyük bir kısmı Bolu, Ankara, İstanbul gibi yerlerde yaşayan bir köydür artık. Hemen her yerde olduğu gibi yaz aylarında gelen gurbetçilerle ve civar illerden gelenlerle beraber köyün nüfusunda kısmen bir artış yaşanmaktadır.

Köyde bugün otuz, otuz beş civarında hanenin olduğu tahmin edilmektedir. Yazın köyün nüfusu artmaktadır. Her yıl temmuz ayının ilk haftası yapılan Ümmî Kemâl'i Anma Toplantısı da köye teveccühü artırmaktadır. Köyde yaşayan nüfusun ekseriyeti yaşlılardan oluşmaktadır.

Tekkeköy

Aladağlar ve Bozarmut Dağları

Aladağlar bugün, Dörtdivan'ın Kıbrısçık ve Seben taraflarını çevreleyen dağlardır. Aladağlar'da bulunan yaylalar Dörtdivanlıların, Kıbrısçıklıların ve diğer Bolu köylerinin en sevdiği mevsimlik yerleşim yerleridir. Gerçekten de burası muhteşem doğası, buz gibi suları ve akarsuları ile cennetten bir köşe gibidir. Nisan sonu, mayıs başları geldiği zaman yöre halkı yaylalarına göç eder. Her köyün bir yaylası ve aşağı yukarı her ailenin yaylada bir evi vardır.

Aladağlar, Dörtdivan kültüründe kendine önemli bir yer edinmiştir. Bu dağlar “Aladağ'daki süte yoğurt çalmak!” deyişiyle belde halkının dilinde bazen edebî, kültürel karşılığını da bulur. Bu deyim “Aladağ'daki yoğurda çorba çalmak!”, “Aladağdaki süte köyde yoğurt/çorba çalmak” gibi şekilleri de vardır. Bu mahalli ve güzel deyimini yine bir deyimle karşılamak gerekirse “Olmayacak duaya âmin demek!” şeklinde izah edebiliriz. Aynı zamanda şöyle bir tekerleme de Aladağlar'la ilgilidir: “Karnım aç, karnıma kapı aç, Aladağ'a kadar kaç!”.

Aladağlar'ın Ümmî Kemâl hazretleriyle yakın bir ilgisi vardır. Ümmî Kemâl burayı, buranın tabiatını çok sever ve zaman zaman bu dağlara çekilirmiş. Dağlarda bulunan yabani meyveleri aşlarmış.

Aladağlar, Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de zaman zaman zikredilmektedir. Burası Ümmî Kemâl'in yaşadığı ve bulunmaktan zevk duyduğu yerlendendir. Ümmî Kemâl yaratılış olarak inzivayı seven bir meşrebe sahiptir. Ayrıca Bolu merkeze bağlı Tekkeköy'ün yakınlarında yükselen Bozarmut Dağları da onun gittiği yerlerin başında gelmektedir. Menâkıba göre kendisi bu dağlarda uzun süre kalır ve insanlar onun yüzü-

ne hasret kalırdı. O, buralarda ağaçları aşılırmaktaydı. Hatta menâkıba göre Bozarmut Dağları civarını cennete çevirmişti. Onun gördüğü ve gönlünün aktığı yer Aladağlar idi.

Yine Bolulu Sarı Müderris Sinan Efendi'nin divanında onun Aladağlar'a ayak bastığı, buraya Salâhaddin adında bir dervişle geldiği söylenmektedir: "Bir vakit Salâhaddîn ile Ümmî Kemâl basmış kadem / Ala Taga hürmet kılan erler için kıl sun kılan". (Bir vakit Ümmî Kemâl, Selahattin ile buraya ayak basmış. Aladağ'a hürmet kılan erler için kılmalıdır.)

Bu beyit oldukça dikkat çekmektedir. Zira Ümmî Kemâl, Salâhaddin adındaki dervişle Aladağlar'a gitmektedir. Demek ki, o zamanlarda bu dağlara saygı duyuluyordu. Diyâr-dan diyâra göç eden ve coğrafyayı vatan hâline getiren Türkler bu dağları kutsal bilmişlerdi. Sarı Müderris de bu dağlara hürmet kılınacaksa bunun buralara velilerin ayak basmasından ötürü olması gerektiğini söylüyor.

Aladağlar, Türk dünyasının ortak değerlerinden birisidir. Tıpkı Oğuz Kağan, Dede Korkut, Köroğlu, Nasreddin Hoca ve daha niceleri gibi... Onu Bolu-Dörtdivan'da veya herhangi bir Türk coğrafyasında bir dağ silsilesi olarak düşünebiliriz. Ancak diğer Türk topraklarında da bu adla anılan dağların olması oldukça ilgi çekicidir. Aladağ isminin Türk dünyasının ortak destanı Dede Korkut Hikâyeleri'nde de yer alması onun bir dağdan da öte dağınık Türk topluluklarını birleştiren ve bizi ortak bir geçmişe bağlayan destan kültürüyle ilgili olduğunu göstermektedir. Öyleyse Aladağlar, destan kahramanlarımız gibi mekândan mekâna geçmiş ve yeni vatanlar için göç eden Türklerle beraber yeni yurtlarda kendine bir yer bulabilmiştir. O tıpkı, eteklerinde doğup büyüyen Köroğlu gibi Türk dünyasının ortak kıymetlerindedir.

3. ÜMMÎ KEMÂL'İN HAYATI

Ümmî Kemâl, Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde Anadolu'da yaşamış bir erendir. Onun daha önceki Osmanlı hükümdarları döneminde Anadolu'da olup olmadığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Gelibolulu Âlî onu Kühü'l-Ahbar adlı tarihinin tezkire kısmında Sultan II. Murad devri şairlerinden biri olarak göstermektedir. Dolayısıyla onun Sultan II. Murad döneminde Anadolu'ya geldiği tahmin edilebilir. Anne, babasının kim olduğu ve doğum tarihi bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda kendisinin 1375 senesinde doğduğu kayıtlıdır. İsmail Ünver ise Ümmî Kemâl'le ilgili bir bildirisinde onun divanında Ubeydullah Hamid (ö. 1412)'e bağlılığından söz etmesinden hareketle bunun olabilmesi için mutasavvıfın yirmi yaşlarında olması gerektiğini ve buradan yola çıkılırsa 1385-1395 yılları arasında doğmuş olabileceğini söylemektedir. Bütün bunlardan sonra kesin bir tarih verilemese de Ümmî Kemâl'in 14. Yüzyıl'ın son çeyreğinde doğduğu anlaşılmaktadır.

Ümmî Kemâl'in uzun bir ömür sürdüğü ondan bahseden kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Doğum yeri konusundaki bilgiler ise oldukça karışıktır. Onun Horasan, Karaman, Niğde'de doğduğunu söyleyen araştırmacılar ve kaynaklar vardır. Menâkıbnâme'ye göre Anadolu'ya Horasan'dan gelmiştir. Biz de bu görüşü şimdilik kabul ettiğimizi burada belirtmek isteriz. Bolu Salnâmesi'nde ise mutasavvıfın Buhara'da doğduğu kayıtlıdır.

Hayati Yavuzer, mutasavvıfın bulunduğu ve doğduğu şehirler hakkında bazı önemli tespitlerde bulunur. Müminzâde'nin,

Karaman ülkesinde neş'eti Larenden'den oldu
Seyâhat eyleyüp geşt eylemişti 'arz-ı İrân'ı

(Karaman ülkesinde Larenden'de doğmuştur. Seyahat eyleyerek İran topraklarını gezmiştir.)

beytinden hareketle araştırmacı şöyle der:

*"Biyografik Osmanlı kaynaklarında Karamanlı olarak anılması, Divanı'nda Mevlâna, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehrî gibi Orta Anadolu mutasavvıflarından söz etmesi ve Şeyh Hâmîd'le olan ilişkisi, şâirin hayatının bir bölümünün Larenden, Konya, Aksaray, Kayseri ve Niğde'de geçmiş olabileceğini, hatta bir süre Bursa'da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir."*¹⁰

Menâkıbının Ümmî Kemâl'den "Horasanlı" diye söz etmesine rağmen Yavuzer, mutasavvıfın "Karaman (Larenden)"-da doğduğu ve ilk yıllarını burada geçirdiğini kabul eder.

Ümmî Kemâl'in gerçek adı İsmail'dir. Türbe içinde yer alan bilgilerden onun Pir Muhammed Bahâeddin'in veya Sûfî Sultan'ının (Şeyh Ali Erdebilî) dervişlerinden olduğu anlaşıl-maktadır. Sûfî Sultan tarafından Anadolu'yu gönderilen ve- lilerden olduğu yine menâkıbnâmedeki kayıtlar arasındadır. Osmanlı Müellifleri'ne göre Hayreddin Tokadî'nin mürşidi¹¹

---

10 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 19.

11 Bir kişiyi mânevi olarak yetiştirmek, yani irşat etmek yetkisine sahip kişilere mürşit denir. Mürşid-i kâmil ise kemâl yani olgunluk sahibi mürşit demektir.

Cemâl-i Halvetî ile pirdaşdır. Yani Cemâl-i Halvetî ile Ümmî Kemâl, Pîr Muhammed Erzincanî'den eğitim görmüşlerdir. Yine türbede yer alan kayda ve Derviş Ahmed'in Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de kaydettiğine göre Anadolu'ya Horasan'dan gelmiş, burada irşat vazifesiyle görevlendirilmiştir. Anadolu'ya gelen Ümmî Kemâl önce Niğde dolaylarına gelmiş, ardından Bolu'nun bugün Tekkeköy diye anılan mevkiine yerleşmiştir. Burada Aladağ ve Bozarmut Yaylası dolaylarında yaşadığı anlaşılmaktadır. Halifesi Sarı Müderris'in divanında buralarla ilgili yer alan şiirler onun Bolu'da yaşadığı hakkındaki yorum ve tereddütleri artık kesin bir bilgi hâline getirmektedir.

Ümmî Kemâl, burada şehirden uzak bir hayat yaşamış, mümkün olduğunca vaktini Tekkeköy'de, Aladağ'da ve Bozarmut Dağları'nda geçirmiştir. Buna göre kendisi şehirden lezzet almayan, dağların doruklarında gezen, efkârını yüksek yerlerde dağıtan bir meşrebe sahiptir. Onun bölgede bulunan yabani ağaçları da aşıladığı halk arasında hâlâ söylenegeler. Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de yer alan şu mısralar da bunu doğrulamaktadır:

Gezerdi tağı şehre gelmez idi
Şehirden lezzet aslâ almaz idi

(Dağı gezerdi ve şehre gelmezdi. Şehirden de asla lezzet almaz idi.)

Nazar-gâhı Alatağ olmuş idi
O derd-i 'ışkı anda bulmuş idi

(Onun gözünün gördüğü yerler Aladağ olmuştu. O aşk derdini orada bulmuştu.)

Yiri olmuş idi kûh u bey[âb]ân
Yüzün görmege müştâk idi insân

(Onun yeri dağlar ve çayırılık yerler olmuştu. İnsanlar yüzünü görmeye hasret kalmıştı.)

Bozarmud tağların itmişti me'vâ
Açup ol yirleri eylerdi ihyâ

(Bozarmud dağlarını yurt edinmişti. O yerleri açıp ihya ederdi.)

Anun deştîlerini aşlar idi
Döner bir yire girü başlar idi

(O dağların ağaçlarını aşlar idi. Döner ve bir yerden yine başlar idi.)

Kerâmet nûrın anda saçmışıdı
Anı görsen ne yerler açmışıdı¹²

(Keramet nûrunu orada saçmıştı. Onu görseydin, nasıl yerler açmıştı!)

Deştî, yabani ağaç demektir. Bu mısralara göre Ümmî Kemâl, keramet nurunu, burada bir memleket açmak için kullanmış bir azizdir. Anlaşıldığı kadarıyla o bu bölgeye yerleştiğinde burada yerleşim yoktu. Açmak ifadesi kullanıldığına

---

12 Ramazan Sarıççek, “Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 300. Buradaki “açmak” kelimesinin önemi üzerinde biraz durmakta yarar var. Osmanlı hükümdarları, asker ve topyekun bir halk ile beraber fetih ruhunu biraz da “açmak” kelimesiyle anlatmışlardır. Osman Gazi'ye atfedilen “İstanbul'u aç gülzar yap” mısraı ve yukarıdaki menakıb parçası da bunu göstermektedir. Buna göre açmak, fethedilen yerleri ihya etmek, onarmak, imar etmek anlamlarında kullanılmıştır. Kanaatimizce Osmanlı ve diğer Türk fetihlerini konu edinen araştırmacıların konu perspektifinde bu kelimenin içerdiği anlama yer vermesi beklenir.

göre Ümmî Kemâl, bu yerleri yaşanabilir hâle getirmiş, belki toprağı işlemiş ve buralardaki ağaçları aşilayarak insanların ve hayvanların istifade etmesine çalışmıştır.

Türbesinde, dinî ve tasavvufî bir ortamda büyüdüğü; Dağıstan, Azerbaycan, Tataristan, Özbekistan, Türkiye ve Arap ülkelerinin çeşitli yerlerinde bulunduğı kayıttır.

Yine türbesindeki başka bir kayda göre Ümmî Kemâl, Dağıstan'da şimdilerde Baytogay Köyü diye bilinen yerde Keski adıyla Kounkala denilen eski bir Kumuk köyünde dünyaya gelmiştir. Yalnız bu kayıtle ilgili herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Buna göre ilk tahsilini doğduğu yerde tamamlayan Ümmî Kemâl, daha sonra Şirvan'a gitmiş, buradaki tahsil hayatından sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. Yine Ümmî Kemâl'in Oğuz boyundan olduğu ifade edilmektedir.

Türbede yer alan "Seyyid" ifadesinden onun Hz. Peygamber soyundan gelmiş bir eren olarak kabul edildiğı söylenebilir.

Bir başka görüşe göre Ümmî Kemâl, 1375'li yıllarda Karaman'da doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını Erdebil'de geçirmiş, daha sonra Bolu'nun Tekkeköy/Işıklar Köyü'ne gelerek burada yaşamıştır. Ümmî Kemâl'in buraya, nispeten kalabalık bir grupla geldiğı söylenmekte ve Osmanlı devirlerinde köyde bir tekkenin olduğu ifade edilmektedir. Bu son ifadeye köyün ismini de dikkate alarak katıldığımızı söyleyebiliriz.

Bugün, Ümmî Kemâl'in eviyle ilgili bazı bilgilere ulaşmış durumdayız. Tekkeköy ve Bolu arasında bulunan, Tekkeköy'e birkaç km uzaklıkta ve köyle Fakılar Yaylası arasında bir mevkide taş yığınları bulunmaktadır. Bu yığınların etrafında

ise önceden ağıl olarak kullanıldığı anlaşılan ve taşlarla çevrili bir alan vardır. Burası Tekkeköylüler arasında “Ümmî Kemâl Ağılı” olarak bilinmektedir. Yerinde yaptığımız incelemelerde define arayıcılarımızın burada kaçak kazı yaptıkları görülmüştür. Özellikle evin olduğunun söylendiği yer çok dikkat çekicidir. Burası büyük bir oda büyüklüğünde bir yerdir ve önceden ev olarak kullanılmış olması çok muhtemeldir.

Bu bilgileri kendisinden aldığımız Tekkeköylü Hamza Gülen (d. 1958, hayvancılıkla iştigal ediyor) ilginç bir hadise nakletmiştir:

Ümmî Kemâl'in ağılının olduğu yere 2016 senesinde askeriye tatbikat için geliyor. Buraya çadırlar kuruluyor. Çavuşlardan biri Hamza Gülen'e kendisine yaşlılardan o bölgeyle ilgili bir şeyler söylenip söylenmediğini soruyor. O da hiçbir şey nakledilmediğini ifade ediyor. Çavuş, o mevkiinin tamamen mezarlık olduğunu beyan ediyor. Bu bilgi kendisine nereden ulaştı, kaynak nedir bilinmiyor. Tekkeköy gibi en az altı asırlık bir geçmişi olan bir köy düşünülduğünde bunun mümkün olduğunu söylemek isteriz.

Burada şunu ifade etmeliyiz ki, Anadolu'da Ümmî Kemâl'e atfedilen yer isimleri vardır. Bunlardan bir tanesi Kahramanmaraş'ta bulunan Ümmî Kemâl tepesidir. Maraş ve Ümmî Kemâl arasında nasıl bir ilgi olduğu tespit edilememiştir.

Ayvansarâyî'nin ve Bursalı Mehmed Tahir'in belirttiğine göre Ümmî, Kemâl “şefkat” kelimesinin işaret ettiği Hicrî 880 (Milâdî 1475) senesinde burada vefat etmiş ve yine buraya defnedilmiştir. Bolu şer'iyeye sicillerinde yapılan araştırmalar neticesinde böyle bir kayda ulaşılmıştır.

Bu sicillerde yapılan araştırmalar onun soyunun burada devam ettiğini göstermektedir. Hatta devlet, onun soyundan gelenlere bazı vergi muafiyetleri de tanımıştır. Ümmî Kemâl'in soyu Bolu'nun Gerede ve Dörtdivan ilçelerinde de devam etmektedir. Kendisinin Dörtdivan'a bağlı Çalköy'de bir süre yaşadığı da bilinmektedir. Zira burada ablası Şih Şehriban'a ait bir türbe yer almaktadır. Bu bile onun en azında Gerede ve Işıklar Köyü (Tekkeköy) arasında kalan mevkide çeşitli zamanlarda bulunduğunu göstermektedir. Buna göre Ümmî Kemâl'in soyu bugün Bolu merkeze bağlı Tekkeköy, Dörtdivan ve Gerede dolaylarında devam etmektedir.

Ümmî Kemâl geçimini çobanlık yaparak, özellikle küçükbaş hayvanlarla ve çiftçilik yaparak temin etmiştir. Kendisine ait bazı arazilerin olduğu şifâhî olarak ifade edilmektedir. Menâkıb'da bununla ilgili kayıtlara rastlamaktayız.

Meger ol dem koyun güderdi sultân
Hulûs-ı kalbile olmuşdı çûbân

(O sultan o zamanlar koyun güderdi. Hâlis bir kalple çoban olmuştu.)

Koyunları öne katup yürüdi
Beyâbâna düşüp tağa yürüdi

(Koyunlarını önüne katıp yürüdü. Sahralara düşerek dağlara yürüdü.)

Koyun âvâzı ana hoş gelürdi
Niçe rûhânî cân lezzet alurdi¹³

(Koyunların sesi ona hoş gelirdi. Bu seslerden nice ruhânî lezzetler alırdı.)

13 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 338.

4. ÜMMÎ KEMÂL'İN AİLESİ

Ümmî Kemâl hazretlerinin ailesi hakkındaki en sağlam bilgiler menâkıbında ve Bolu Şer'iyye Sicilleri'nde kayıtlıdır. Bu son kaynak, daha çok Ümmî Kemâl'in soyundan gelenler için kullanılabilir. Şimdiki bilgilerimize göre Ümmî Kemâl'in Şih Şeriban adında bir ablası, ikisinin adı bilinen üç oğlu vardır. İsimleri bilinen oğulları Sinan ve Cemâl'dir. Sinan Efendi, medrese tahsili görmüş, âlim biridir. Cemâl ise meczuptur. Onlar hakkında aşağıda detaylı bilgi verilmiştir.

Ümmî Kemâl'in eşiyle ilgili ise kaynaklarda herhangi bir bilgi zikredilmemektedir. Hayati Yavuzer, divanında geçen, "Çün geçdi yâdum bilişüm şeyhümle üstâzım işüm" (Tanıdığım tanımadığım herkes, şeyhim ve eşim buradan geçti) dizisinde geçen "işüm" kelimesini "eşim" olarak kabul ettiğimiz takdirde eşinin kendisinden önce vefat ettiğini kabul eder. Buna göre Ümmî Kemâl'in evlendiğini ve çocuklarının olduğunu genel-geçer bir bilgi olarak kabul edebiliriz.

Bolu sicillerinde Ümmî Kemâl'in soyundan gelen kimselerle ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Bunlardan 1705 senesinde yazılmış bir fermanda Ümmî Kemâl evlâdı olan Ahmed ve Mahmud adlı kimselerden söz edilmektedir. Buna göre bu kimselerin Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri bazı vergilerden muaf olduklarına dâir ellerinde ferman bulunduğu, bu haklarından istifadenin devamı için bir

arz-ı hâl (dilekçe) kaleme aldıkları ve bunun da kabul edildiği yazılmaktadır. Yine Mart 1706 tarihli bir fermanla şu satırlar kayıtlıdır: "... ma'lûm ola ki Muhammed ve Sâlih ve Bâkî ve Hüseyin nâm kimesneler ve sâ'irleri Dîvân-ı Hümâyûn'a arz-ı hâl idüp Bolu Sancağı'nda Dört Divan Kazâsı sâkinlerinden olup Bolu Kazâsı'na tâbî' Boz Armutlu nâm türbede medfûn Şeyh Kemâl Ümmî kuddüse sirruhu'l-azîzün evlâdları dervişanlar ..."

Bu satırlardan Dörtdivan ve yöresinde yaşayan ve Ümmî Kemâl evlatlarından olan kimselerden söz edilmektedir. Burada "dervişanlar" ifadesinden bu evlatların onun silsilesinden gelen kişiler, dervişler olabileceğini de ifade etmek gerekir. Bu durumda da burada hâlen tasavvufî faaliyetlerin sürdüğünü anlamak mümkündür.

Ümmî Kemâl hazretlerinin neslinden gelenlerle ilgili bir bilgiye Niyâzî-i Mısırî hazretlerinin hatıralarında da rastlamaktayız. Burada yer alan notlar şöyledir: "Vakt-i duhâda iki kimse geldi nirden gelürsüz didüm İstanbul'dan dir. Bir gafûrînden bi'atlı imiş, biri Kemâl Ümmînün evlâdından imiş. Boluliyum dir yâ bunda ne hizmete geldinüz didüm hemân seyâhatdür murâdımız magribe giderüz didiler."¹⁴ Bu notlara göre Ümmî Kemâl hazretlerinin neslinden biri 17. Yüzyıl'ın sonlarına doğru Mağrip taraflarına doğru biriyle beraber seyahate çıkmış, bu yolculukta Limni Adası'na uğramışlar ve burada Niyâzî Mısırî hazretleriyle görüşmüşlerdir.

Çeşitli kaynaklarda Ümmî Kemâl neslinin Tekkeköy, Dörtdivan, Gerede hatta İstanbul'da devam ettiğini ifade eden kayıtlar mevcuttur. Bunlardan birisi de yine Ümmî Kemâl soyundan geldiğini beyan eden Geredeli Hacı Emin Efendi'nin oğlu Hacı Ahmed Kemâleddin Üstün hocadır.

---

14 Halil Çeçen (Haz.), Niyazî-i Mısırî'nin Hatıraları, Dergâh Yay., 2.Baskı, İstanbul 2014, s. 83.

Ümmî Kemâl Hazretlerinin Sandukası

Ümmî Kemâl'in Ablası Şih Şehriban

Ümmî Kemâl hazretlerine yaklaşık 10 km ötede, Çalköy'de "Şih Şehriban" diye bilinen ablasının türbesi bulunmaktadır. Bu türbe yakın zamanlara kadar yörede "Çalköy'deki türbe" olarak kabul edilmekteydi.¹⁵ Şih Şehriban'ın Ümmî Kemâl'in ablası olması dışında ne yazık ki, herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bir de Ümmî Kemâl'in buraya Horasan'dan geldiği düşünülecek olunursa ablasının, onun maiyetiyle beraber buralara gelip yerleştiği tahmin edilebilir. Ümmî Kemâl'in ablası olduğuna göre onun 15. Yüzyıl'da yaşadığını kabul edebiliriz. Ve yine Ümmî Kemâl'in "Seyyid" diye anılmasından yola çıkarak kendisine "Seyyide" diyen kaynaklara hak vermek gerekecek. Yalnız bu ifadeleri ihtiyatla kaydettiğimizi

¹⁵ Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000, s. 115.

belirtelim. İsmi nin önündeki “Şih” unvanı ise onun en azından civarda önemli bir kişi olarak kabul edildiğini ve kendisinin burada yaşayan insanlara mânevî önderlik yaptığını düşündürmektedir.

Şih Şehriban, Dörtdivan ve köylerinde Şehriban Nine ve Şih Şehribânî olarak da bilinmektedir. Türbe ziyarete açıktır. Bu türbenin üzerinde Selçuklu işareti olduğu ifade edilmektedir. Ancak biz araştırmalarımızda böyle bir işarete rast gelmedik. Uzak yerlerden ziyarete vatandaşların geldiği, adak adandığı, hatta türbeye çocuk dahi bırakıldığı söylenir. Ziyaretçiler özellikle yaz aylarında gelmektedir.

Şih Şehriban Türbesi özellikle çocukları olmayan veya çocukları yerinde durmayan ailelerin uğrak yeridir. Her yıl temmuzun ilk haftası Ümmî Kemâl'i anma etkinlikleri düzenlenir. İşte bu sıralar Şih Şehribân hazretleri de ziyaretçi akınına uğrar.

Şih Şehriban Türbesi

Ümmî Kemâl'in Çocukları

Menâkıbnâme'ye göre Ümmî Kemâl'in üç oğlu vardır. Çocuklarından ikisinin ismi bilinmektedir. Bir oğlunun adı Sinan, diğèrininki Cemâl'dir. Diğèrinin ismi bazı kaynaklarda "Gök Halil" diye ifade edilmiş olsa da menkıbede onunla ilgili bir bilgi yoktur. Ümmî Kemâl hazretlerinin üç oğlunun olduğu menâkıbda,

Cihânda varıdı üç oğlı anun
Sürûr-ı kalbi idi evliyânun¹⁶

(Dünyada onun üç oğlu vardı. O üç oğul evliyanın kalbine sevindi.)

şeklinde belirtilmiştir. Sinan, Menâkıb'da "Sinan Bey" diye anılmaktadır. Sinan Bey'in âlim biri olduğu ve medrese tahsili gördüğü ifade edilmektedir. Cemâl ise meczup olarak tanıtılmaktadır.

Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de Sinan'la ilgili anlatılanlar şöyledir: Sinan, Ümmî Kemâl'in oğullarından birisidir. Allah ona olgunluk ve marifet vermiştir. Fazilette eşi benzeri olmayan Sinan Bey'i irfan ehli kişiler yaşadığı devirde çok severdi. Okumakta, ilimde benzeri olmayan bir kişiydi. Bu sebeple cihan halkı ona hayrandı. İlmiyle âmil bir insandı. Fakat şeyhlerin ümmîliğini yererdi ve kendisine bir mürşid-i kâmil arardı. Sinan Efendi, ümmî kişinin, âlemin kutbu olsa da yanında muteber olmadığını söylerdi. Bu düşüncelerden dolayı Sinan, babası Ümmî Kemâl'i hiç dikkate almazdı. Bir gün babasına müşkülünü açan Sinan'a Ümmî Kemâl, hacca gitmesini tavsiye eder.

16 Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 321.

Sinan hacca gider. Gitmeden önce babası ona makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılınca, yanında bir ihtiyar göreceğini söyler. Hac yolculuğu sırasında gemi fırtınaya tutulur ve kayalara vurarak parçalanır. Sinan Bey'i bu kazadan babası Ümmî Kemâl kerametle kurtarır. Karadan yoluna devam eden Sinan Bey bu sefer yol kesen eşkiyanın eline düşer. Onların elinden Sinan Bey'i yine Ümmî Kemâl kurtarır. Sinan Bey, bütün bunların babasını inkâr etmekten ötürü başına geldiğini anlar ve pişman olur. Yolculuğa devam eden Sinan Bey, Mekte'ye varır, Kâbe'yi tavaf eder. Makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılar. Selam verdiği sırada yanında bir ihtiyar görür. Bir de bakar ki, o kişi babası Ümmî Kemâl'dir. Orada bulunan bir kişi, yıllardan beri bu şahsın namazlarını burada kıldığını söyler. Sinan, babasının değerini anlamıştır.

Yine Sinan'la ilgili türbede kayıtlı menkıbelerden biri şöyledir: Bir zaman, Ümmî Kemâl oğlu Sinan'a "Oğul! Eğer ihlâsın varsa gel şu ayağımın üstüne bas. Göresin sen dahi vakit nicedir, demeyesin. Bu vakit gecedir." der. Oğlu ayağına basınca, Ümmî Kemâl ayağını oynatır. O sırada oğlunun gözünden perdeler kalkar ve arşı seyretmeye başlar. Bütün melekleri ve sema halkını namaz kılar bir hâlde görür. Babasının bu kerameti karşısında onun büyük bir veli olduğunu idrak eden Sinan, onun ayaklarına kapanır. Sinan babasından böylece feyz almış olur.¹⁷

Ümmî Kemâl'in diğer oğlu Cemâl'in meczup olduğu ifade edilir. Menâkıb'da kendisinden bahsedilen satırlarda şöyle denir:

---

17 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 311.

Mübârek nâmı birinün Cemâldür
O da hâl ehli bir sâhib-kemâldür

(Birinin mübarek ismi Cemâl'dir. O da hâl¹⁸ ehli ve kemâl sahibi biridir.)

Gören sanur anı dîvâne idi
Yıkılmış hâtırı vîrâne idi

(Onun gören deli sanırdı. Harap olmuş hatırı vîrâne gibiydi.)

Tamâm cezb 'âlemine düşmüş idi
Cihân halkı başına üşmüş idi

(Tamamen cezbe¹⁹ âlemine düşmüştü. Bu cihanın halkı da başına üşmüş idi.)

Gezerdi mest olup dünyâyı her bâr
Velî keşf eyleridi râz-ı esrâr

(Her seferinde kendinden geçmiş hâlde dünyayı gezerdi. Sırları keşfederdi.)

Cihânı keşf iderdi lâ'ubâli
Fenâ vâdîsine düşmüşdi hâli

(Hiçbir teklif olmadan dünyayı keşfederdi. Onun yolu yokluk vadisine düşmüştü.)

Sözi olmuş idi remz ü işârât
O kişide var idi özge hâlât

(Sözü remiz ve işaretlerle dolu idi. O kişide bambaşka hâller vardı.)

18 Hâl, bilginin davranış, duygu ve düşünce hâline getirilmesidir. Hâl ile bilgi yaşanır ve o kişinin davranışı hâline gelir.

19 Cenâb-ı Hakk'ın kulu kendisine çekmesi anlamında kullanılmaktadır.

(...)

Tek ü tenhâ gezerdi her diyârı
Yogıdı halk içinde i'tibârı

(Her diyarı tek başına ve yalnız gezerdi. Halk içinde itibârı yoktu.)

Kimesne bilmezidi anda ne var
Velikin sırdan olmuşdı haberdâr

(Kimse onda ne olduğunu bilmezdi. Fakat o, sırdan haberdar olmuştu.)

Geyer idi o pâre pâre câme
Sarınmaga bulmazdı 'imâme

(O, paramparça olmuş elbiseler giyerdi. Sarınmak için bir sarık dahi bulamazdı.)

Elin çekmiş idi dünyâdan el-hak
N'ola olur ise fânî-i mutlak²⁰

(Doğrusu dünyadan elini çekmiş idi. O mutlak bir yokluk hâlinde olduysa bunda ne var!)

Derviş Ahmed, uzun uzadıya Cemâl'i anlatmaya devam eder. Buna göre Cemâl, dîvâne idi. Başı açık, yalın ayak yürürdü. Eline akçe verseler almaz idi. Dünyaya hiç rağbet etmezdi. Yanında bir kabak vardı ve onu yanından hiç eksik etmezdi. Bu kabağın içinden şarap eksik olmazdı. Cemâl gece gündüz ondan içerdi. Kabak boşalsa bile kendiliğinden yeniden dolardı. Onun bu hâlini duyanlar padişaha durumu bildirdiler. Padişah durumu soruşturmak istedi. Cemâl'in yanına birkaç

---

20 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 321.

adam gönderdi ve keyfiyeti sordu. Cemâl gelenlere kızarmış gözleriyle esrardan söz açtı. Harabat ehli Cemâl'in bu sözleri karşısında orada bulunanlar hayretlere gark olur. Onun hâ-linden anlamayan birkaç ham yobaz Cemâl'i öldürmeye kas-tettiler ve onun canına kıydılar. Cemâl'in öldürülmesini emren-der de iflah olmadılar. Bu emri veren kişi, bir gün bir rüya görür. Bu durum menâkıbda şöyle anlatılmaktadır:

Görür bir gice seyrende o sultân
İder Ümmî Kemâl oğlun efgân

(O sultan bir gün rüyasında görür ki, Ümmî Kemâl oğlu için ağlamaktadır.)

Yanup yakılması varıdı gâyet
Derûnında ziyâdeydi harâret

(Onun oğlu için yanıp yakılması çok fazla idi. İçindeki hararet bu yüzden çok fazlaydı.)

Didi şâha Cemâlim kanı n'itdün
Di söyle n'eyledün sen anı n'itdün

(O padişaha dedi ki, "Benim Cemâlim nerede, ne ettin? Ne eyledin, sen ona ne yaptın?")

Haber virsen n'ola bana Cemâlim
Ne itmişdür ola sana Cemâlim

(Bana Cemâlimi haber versen. Sana Cemâlim ne yap-mıştır?)

Vücûdını n'içün anun yog itdün
Cefâyı gerçi kim bana çog itdün

(Onun vücudunu niçin yok ettin? Gerçi böyle yapmakla bana cefayı çok ettin.)

Deyince kalkup ayag üzre turdı

O şâhuñ yüzine bir sille urdı²¹

(Deyince ayağa kalktı ve o padişahın yüzüne bir sille vurdu.)

Emri veren kişi rüyasında kendisine “Nettim benim Cemâlimi” diyen Ümmî Kemâl'den bir sille yer. Bu hâl ile uyanan kişi, pişman olsa da iş işten geçmiştir. Hasta olur, bir süre sonra da vefat eder.

---

21 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 324.

5. ÜMMÎ KEMÂL'İN VEFATI

Ümmî Kemâl'in halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi'nin bir şiirindeki başlıktan onun ne zaman vefat ettiğini yaklaşık olarak tahmin edebiliyoruz. Buna göre bu şiirin başlığı şöyledir: "Hâze'l-beyt-i fî vakt-i vefâtihî ve minhâ fî-vasıyyet-i rabî'in ba'dehû sülûsete eyyâm." Başlığın tercümesi ise şöyledir: "Bu beyit bahardan üç gün sonra şeyhin vasiyetinde ve vefat vaktindeyken yazıldı."²²

Bu ifadelerden Ümmî Kemâl'in baharda ve yaşlılığın getirdiği hastalıklar sebebiyle vefat ettiğini ve vefat etmeden önce de bir vasiyette bulunduğunu anlıyoruz. Sarı Müderris'in mersiye türündeki bu şiiri hem Ümmî Kemâl'e duyduğu muhabbeti, hasreti ve vefatıyla duyduğu hüznü dile getirmekte hem de şeyhinin hayatı ve vefatı hakkında bazı küçük bilgiler ihtiva etmektedir. Bu sebeple bu mersiyeyi aşağıya kaydediyoruz:

Şeyh var iken kış günleri vakt-i bahâr idi bana
Ol şeyhsuzun yaz günleri fasl-ı şitâ oldı bana

(Şeyh -Ümmî Kemâl- varken kış günleri bana bahardı. O şeyhsiz günlerde yaz günler bana kış mevsimi oldu.)

²² Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisasn Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014, s. 189.

Vardım anun yaylasına saldım nazar sahrâsına
Ol gün çiçekler yas tutub vâ fûrkatâ derler bana

(Onun yaylasına vardım. Yeşil düzlüklere baktım. O gün çiçekler yas tutup bana “Vah ayrılık” derler.)

Şeyh yolunun bülbülleri zârî kıluban her biri
Ol şeyh için yas okuyub yâ hasretâ derler bana

(Şeyhin yolunun bülbüllerinin her biri inlemektedir. O şeyh için yas tutup bana “vah hasret!” derler.)

Vardım anun türbesine verdim selâm ravzasına
Dostdan haber virür iken n'olmuş haber vermez bana

(Onun türbesine vardım. Ravzasına selam verdim. O şeyh, bana dosttan haber verirken ne oldu da şimdi haber vermez!)

Dedi namâzım kılmadın kılmaklığa kasd kılmadın
Kanı karındaşlık hakkı deyübeni küsmüş bana

(Bana “Namazımı kılmadın. Kılmayı da düşünmedin. Kardeşlik hakkı nerede?” deyip de küsmüş.)

Didim dirisin diriye kılmak namâz şer'î degil
Diri namâzın kılmaga fetvâ neden geldi bana

(Dedim ki, “Sen dirisin. Dirinin namazını kılmak câiz değildir. Böyleyken dirinin namazını kılmaya fetva nereden geldi?”)

Ümmî Kemâl gitmiş deyü aglar anınçün ay ve gün
Ben nicesi aqlamayam andan toğardı gün bana²³

(Ay ve güneş Ümmî Kemâl gitmiş diye ağlamaktadır. Güneş bana ondan doğardı, ben nasıl ağlamayayım!)

23 Emre Sessiz, a. g. t., s. 189-190.

Buna rağmen Ümmî Kemâl'in vefat yeri ve tarihi konusunda araştırmacılar arasında belirsizlikler vardır. Ancak eldeki mevcut kaynaklardan hareketle bazı yorumlarda bulunma şansımız var. Biz kendisinin Bolu'ya bağlı Tekkeköy'de vefat ettiğini, burada defnedildiğini ve vefatının akabinde türbesinin yapıldığını düşünmekteyiz. Çünkü yukarıdaki şiirde de onun bir türbesi olduğundan söz edilmektedir. Fakat bazı araştırmacılar birtakım kaynaklarda yer alan rivayetlerden hareketle Kemâl Ümmî'nin vefatıyla ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bu kaynaklardan biri Vilâyetnâme-i Şeyh Şücâ'dır. Vilâyetnâme-i Şeyh Şücâ'da bahsedilen ve idam edilen Sultan Kemâl bizim kanaatimizce başka bir mutasavvıftır.²⁴ Biz bu şahsın Ümmî Kemâl ile herhangi bir ilgisinin olmadığını düşünmekteyiz. Bunun en önemli göstergesi 1404 senesinde vefat eden Nesîmî ile buradaki Sultan Kemâl'in birlikte zikredilmesidir. Hâlbuki Ümmî Kemâl'in 1475'te vefat ettiği kabul edilmektedir. Çünkü Vefeyât-ı Ayvansarâyî ve Osmanlı Müellifleri gibi birtakım kaynaklar onun "şefkat" kelimesinin ebced²⁵ değeri olan H. 880 (M. 1475-76) senesinde vefat ettiği bilgisini verirler.

Menâkıb'da ve Sarı Müderris'in divanında kendisinin "kocacuk" (yaşlıca) olduğundan bahsedilir. Dolayısıyla onun uzun bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. O halde vefatı da normal bir şekilde ve yaşlılığın getirdiği bir hastalık veya has-

24 Daha geniş bilgi için bkz.: Yağmur Say, Şücâ'eddin Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara 2010, s. 121-127.

25 Bir sayıya karşılık gelen harflerin, kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan tarihtir. Burada asıl mesele her biri bir sayıya denk gelen harflerin işaret ettiği rakamların toplamının bir tarihi vermesidir.

talıklar neticesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Menâkıbı hâriç tutarsak Ümmî Kemâl'in Bolu'da vefat ettiğini bildiren kaynaklar yok gibidir. Ayvansarâyî ve Bursalı Mehmed Tâhir, Karaman'da vefat ettiğini bildirirler. Müstakimzâde ise Mudurnu'da vefat ettiğini ifade eder.²⁶

Hayati Yavuzer'in belirttiği gibi Ümmî Kemâl'in Karaman'da vefat ettiğiyle ilgili herhangi bir kesit kayıt yer almamaktadır. Hickman ve İsmail Ünver, mutasavvıfın Karaman'da öldüğü rivayetini kabul etmezler. Gölpınarlı, bir vesileyle onun Muğla'da vefat etmiş olabileceğini ifade etse de bunu daha sonraki zamanlarda tekrar etmez. Nihad Sami Banarlı ve Abdullah Uçman ise mezarının Niğde'de olduğunu kabul ederler.

Ümmî Kemâl Hazretlerinin Türbesi-Tekkeköy-Bolu

---

26 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 38-39.

6. ÜMMÎ KEMÂL'İN MÜRŞİTLERİ VE TARİKATI

Ümmî Kemâl, Halvetiyye veya Bayramiye tarikatı içinde yetişmiş velilerdendir. Kendisi şimdiki bilgilerimize göre Şeyh Ali Erdebilî'nin, Şeyh Hamîd-i Velî'nin (Somuncu Baba'nın), Müzaffereddîn-i Lârendî'nin, Hacı Bayram-ı Velî'nin ve Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin dervişlerindedir.

Bursalı Mehmed Tâhir “Efâhim-i Halvetiyyeden Cemâl-i Halvetî'nin pîrdaşlarından ve Muhammed Bahâeddinî'nin-i Erzincânî müstahleflerindedir.” demektedir.

Necla Pekolcay'a göre ise Ümmî Kemâl'in şeyhi Somuncu Baba'dır. Bunun yanında Erdebil Tekkesi gibi yerlerden de istifade ettiği, uzun süren seyahatlerde başka sûfîlerle görüştüğü tahmin edilebilir. Ancak, onun burada Halvetiyye erkânını sürdürdüğünü gösteren bazı işaretler vardır. Halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi'nin Ankara Milli Kütüphane'de yer alan divanının bir nüshasında bulunan evrâd-ı şeriften yola çıkarak onun Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'den feyiz alan Pir Muhammed Bahâeddin'in halifesi olduğunu ileri sürebiliriz. Dolayısıyla ve buna göre kendileri Halvetiyye içinde önemli bir isim olan Cemâl-i Halvetî ile pirdaştır.

Ümmî Kemâl'in etrafında bulunan ve onun tarafından yetiştirilen dervişlere bu yörede Kemâlîler / Kemâlliler dendi-

ğini burada ifade edebiliriz. Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de geçen şu beyitler bunu göstermektedir:

Kemâlli dinse bu cumhûra hakdur
Cemâlü'llâha bunlar müstehakdur²⁷

(Bu topluluğa Kemalli dense bu haktır. Bunlar Allah'ın cemâlini görse gerektir.)

Olam dirsen Kemâllilerden iy yâr
Salavât vir Resûlü'llâha her bâr²⁸

(Sen eğer Kemallilerden olayım dersem her seferinde Peygamber'e salavat getir.)

Ümmî Kemâl'in tarikat kültüründe ayrı bir kol kurucusu olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Böyle bir görüşü dile getiren Hayati Yavuzer şöyle demektedir: *"Tarikati hususunda, eski kaynakların Halvetilikte ısrarlı olmalarına karşılık Hoca Ali'ye bağlılığı da göz önünde bulundurularak Safevî-Halvetî yollarının birleştirildiği 'Kemalli' şubesinin kurucusu olduğu sonucuna varılmıştır."*²⁹

Ümmî Kemâl'in yaşadığı dönemde Sâfi Sultan, Somuncu Baba, Pir Muhammed Bahâeddin-i Erzincânî ve Hacı Bayram-ı Velî gibi erenlere bağlı olduğu, divanı ve diğer kaynaklardan hareketle dile getirilmiştir. Bu konudaki en önemli kaynak onun divanıdır. Bilindiği gibi şair mutasavvıflar divanlarında bağlı buldukları mürşitlere methiye, mersiye türünde şiir-

---

27 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 294.

28 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 340.

29 Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Divânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 678.

ler yazmışlardır. Bu tür şiirler onların feyz aldıkları kaynakları tespitinde çok önemli ipuçları barındırmaktadır. Ümmî Kemâl, divanında iki müşhidinden açıkça söz etmektedir. Bunlardan biri Şeyh Hâmîd (Somuncu Baba), diğeri Hoca Alî'dir.³⁰

Ümmî Kemâl Menâkıbı da onun bağlandığı veya görüştüğü müşhid-i kâmiller hakkında önemli bilgiler vermektedir:

Oradan Rûm'a anı geldi dirler
Safî Sultân'dan el aldı dirler

(Onu oradan Anadolu'ya geldi derler. Safî Sultan'dan el aldı derler.)

İdüp cân u gönülden ana himmet
Didi Ümmî Kemâl'de var kerâmet

(Safî Sultan can ve gönülden ona mânevî yardımda bulunup Ümmî Kemâl'de keramet olduğunu söyledi.)

Budur zannum tamâm bu olacakdur
Velîyu'llâh makâmın bulacakdur

(Benim zannım bu ki, o Allah'ın velilerinin makamını bulacaktır.)

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyle tola

(O Anadolu'ya varıp orayı ihya etse n'ola! Dünya onun nefesinin misk kokusuyla dola.)

Bu beyitler bize çok önemli bir hususu haber vermektedir. Bu da Sâfî Sultan'ın Ümmî Kemâl hazretlerinin müşhidi ol-

30 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 27.

duğu ve onu çok şuurlu ve uzun dönem devam eden bir hareketin temsilcisi gibi Anadolu'ya göndermesidir. Bu hareketin adı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasıdır. Birçok mu-tasavvıf bu gaye ile Anadolu'ya gelmiş ve bu toprakların günümüzdeki hâline kavuşması için buralara mânevî bir tohum ekmişlerdir. Anadolu'da, Orta Doğu'da ve Balkanlar'da uzun süre devam eden barışın sebebi budur. Ümmî Kemâl hazretle-ri de bu hareketin yaşatıcısı, uygulayıcısıdır.

Kaynaklarda ve türbede yer alan bilgilerde Ümmî Kemâl'in çağdaşlarından Hacı Bayram-ı Veli'ye bağlılığından bahsedilir. Menkıbe'de Hacı Bayram Veli'nin Ümmî Kemâl'i ta-nıdığına ve onun yüksek hallerini bildiğine dikkat çekilmektedir. Kemâl Ümmî Divanı'nda yer alan ve aşağıya kaydettiğimiz Hacı Bayram Veli'yle ilgili bir şiir de Ümmî Kemâl'in Somuncu Baba'nın vefatından sonra ona intisap ettiği yolundaki görüş-lere kuvvet kazandırmaktadır. Menâkıbname'deki şu mis-ralarda Hacı Bayram-ı Veli'nin Ümmî Kemâl'in her fırsatta mübarek hatırını sorduğu, gelen gidenlerle ona daima selam gönderdiği, bu iki azizin aynı asırda yaşadığı, birbirlerinden ve hallerinden haberdar buldukları ifade edilmektedir.

Husûsâ Hacı Bayrâm gibi sultân
Mübârek hâtırın sorardı her ân

(Özellikle Hacı Bayram gibi bir sultan, onun mübarek hatırlarını her an sorardı.)

Gün olmazdı yüzini görmeyeydi
Selâmını yahud irgürmeyeyedi

(Yüzünü görmediği yahut selamını göndermediği bir gün olmazdı.)

O sultânıla hem-‘asr olmuşıdı
Biribirin ‘acâ’ib bulmuşıdı

(Onunla aynı yüzyılda yaşamışlar ve birbirlerini şaşılacak bir hâlde bulmuşlardı.)

Dir idi bu kişi genc-i Hudâdır
N’ola ümmî ise sâhip-edâdur

(-Hacı Bayram- derdi ki, bu kişi Allah’ın hazinesidir. Ümmî ise ne var bunda, naz makamındadır.)

Anılur ümmîlikle gerçi nâmi
Tarîkat ehlinin budur be-nâmi³¹

(Gerçi nâmi ümmîlikle anılmaktadır fakat tasavvuf yoluna girenlerin nâmi budur.)

Kemâl Ümmî Divanı’nın bir yazmasında yer alan aşağıdaki manzume onun Hacı Bayram-ı Velî’ye bağlı olduğunu düşündürmektedir:

Bir evliyâ eydür bana
Tiz gel Hacı Bayram’a sen
Seni gerek ise sana
Tiz gel Hacı Bayram’a sen

(Bir evliya der ki bana: Tez Hacı Bayram-ı Velî’ye gelin. Eğer sana sen gereksen tez Hacı Bayram-ı Velî’ye gel.)

Eğer gözün görürise
Aklun başunda yâr ise
Maksûd murâd didâr ise
Tiz gel Hacı Bayram’a sen

31 Ramazan Sarıççek, “Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 302.

(Eğer gözün görürse, aklın başında sana yâr ise, ama-
cın ve istediğin Cenab-ı Hakk'ın cemâlini görmekse tez Hacı
Bayram-ı Velî'ye gel.)

Olmasun şekk ü gümânun
Oddan âzâd ola cânun
Elin al tevbe kıl anun
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Hiçbir şüphen olmasın. Canın ateşten azat olsun. Onun
elini tutup tövbe eyle. Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Dervişleri begâyetde
Dâim zühdile tâatde
Yokdur yakın vilâyetde
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Dervişleri gayet çoktur ve her dâim ibadet hâlindedir.
Yakın illerde onun gibisi yoktur. Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye
gel.)

Sırat köprisin geçmeğe
Şarâben tahûr içmeğe
Cennetde bile uçmağa
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Sırat köprünü geçmek, cennetteki temiz içecekten iç-
mek, cennette birlikte uçamak için tez Hacı Bayram-ı Velî'ye
gel.)

Yüzin gören serverümün
Mürşid-i kâmil pîrümün
Şimdi kutbı durur Rûm'un
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Kâmil bir mürşit olan pîrimin yüzünü gören kişi! O, şimdi Anadolu'nun kutbudur. Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Kemâl Ümmî eydür size
Kulak urun işbu söze
Bir âvâze geldi bize
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Kemâl Ümmî der ki, bu söze kulak verin. Bize bir ses geldi ve dedi ki: Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Bu şiir Ümmî Kemâl'in Hacı Bayram-ı Velî'yle ilgisine işaret eden bir belge hüviyetindedir. Menâkıb'da da müellif Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin her an Ümmî Kemâl'in "mübarek" hatırlarını sorduğunu, ona selam gönderdiğini ve bu iki azizin aynı asırda yaşadıklarını dile getirmektedir. Bununla ilgili söz konusu beyitlere yukarıda yer verilmişti. Nitekim Ethem Cebecioğlu, bundan ötürü Kemâl Halvetî diye andığı Ümmî Kemâl'i, Hacı Bayram-ı Velî'nin halifelerinden biri kabul etmektedir. Cebecioğlu, Ümmî Kemâl'in, Somuncu Baba'nın vefatından sonra Hacı Bayram'ın dervişi olduğu kabul etmektedir.³²

Buradan hareketle Ümmî Kemâl'in Somuncu Baba ve Erdebil tekkesiyle ilişkisi de söz konusu olmaktadır. Nitekim

32 Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara 1994, s. 226. Ümmî Kemâl ve Hacı Bayram Veli arasındaki ilgiye işaret eden hususlardan birisi kanaatimizce Dörtdivan ve yöresinde Ahmediye ve Muhammediye okuma geleneğidir. Bu kitapların hem yazma hem de matbu nüshalarına en azından yakın zamanlarda kadar burada çok fazla rastlanması da bunu göstermektedir. Bilindiği gibi bu iki eser Hacı Bayram Veli hazretlerinin halifeleri Gelibolu'da medfun Yazıcıoğlu Ahmed ve Yazıcıoğlu Muhammed kardeşlere aittir. Bu eserlere vâkıf olan Ümmî Kemâl'in etkisi ile Dörtdivan ve çevresinde zamanla böyle bir gelenek ortaya çıkmış olabilir.

divânında ondan “şeyhümüz Hâmîd” diye söz etmektedir. Bu beyitlerinde Şeyh Hamîd'den sonra yerine Müzafferüddin isimli başka bir şeyhin geçtiğini de öğrenmekteyiz:

Kanı ol şeyhümüz Hâmîd sa'îd ü müttekî zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı

(O mübarek, takva ve züht sahibi şeyhimiz Hâmîd nerede? O ibadet ehli kişi bu yokluk âleminde âhirete sefer eyledi.)

Ne var tolıdınsa hurşid bi-hamdî'llah kim ol mürşid
Müzaffer Hazretin tecdîd makâmında kamer kıldı³³

(O güneş gurup ettiyse ne olmuş! O mürşidin yeni makamında Müzaffer hazretleri ay gibi göründü.)

Bu mısralarda Ümmî Kemâl'in Somuncu Baba'dan aşıkça “şeyhim” diye söz ettiğini görmekteyiz. Mustafa İsen ise bu mersiyyeden hareketle onun Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin halifelerinden olduğunu ve Somuncu Baba'ya yakınlık duyduğunu söylemektedir. Fakat Ümmî Kemâl burada Şeyh Hamîd-i Velî'den “şeyhimiz” diye söz etmektedir. Onun Hamîd-i Velî'ye (Somuncu Baba'ya) ne zaman, nerede bağlandığıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Aynı zamanda divan dışında, Ümmî Kemâl'le ilgili onun Şeyh Hamîd-i Velî'ye bağlandığını gösteren başka herhangi bir kaynak da yoktur.³⁴ Ümmî Kemâl, şeyhi Somuncu Baba'nın 1412'den sonraki vefatından sonra Müzaffereddîn-i Lârendî'ye bağlanmış gözükmektedir. Bu hususta Hayati Yavuzer de şunları söyler:

---

33 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 17.

34 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 28.

“Biz Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Hâmid'e bağlandığı yer ve tarih hususunda sadece bir tahminde bulunabilmekteyiz. Tahminimize göre bu bağlanma, Şeyh Hamid'in hac dönüşü Aksaray'a yerleşme tarihi olan 1403 yılından sonra vuku bulmuştur. Yine Şeyh Hâmid mersiyesinden anladığımız kadarıyla Kemâl Ümmî, 1412'den sonra da Müsafferüddin Lârendî'ye bağlanmıştır. Ancak bu bağlılığın ne kadar sürdüğü hususunda da bilgimiz yoktur.”³⁵

Onun burada Hacı Bayram-ı Velî ile olan münasebeti ve yakınlığı de açıklık kazanmaktadır. Bu iki sûfî en azından pirdaşırlar. Ümmî Kemâl'in Hacı Bayram-ı Velî'den “Şimdi kutbu durur Rûm'un” diye söz etmesi bu iki mutasavvıfın en azından birbirinin kıymetini takdir edecek şekilde birbirlerini sevdiğini göstermektedir. Yahut Somuncu Baba'nın vefatından sonra Ümmî Kemâl'in Hacı Bayram-ı Velî'ye intisap ettiği bir tahmin olarak da ifade edilebilir. Bu arada Fuat Bayramoğlu, Ethem Cebecioğlu gibi araştırmacılar Latîfî Tezkiresi'nde sözü edilen ve bir Hacı Bayram dervişi olan Kemâl-i Halvetî'nin Ümmî Kemâl olduğunu ifade etmektedirler.

Ümmî Kemâl'in bağlı bulunduğu ve kaynakların en çok andıkları isimlerin başında Hoca Ali Erdebilî gelmektedir. Bu zat kaynaklarda “Şeyh Safî, Aliyyü'l-Halvetî, Hoca Ali” gibi isimlerle anılmaktadır. Şey Ali Erdebilî, Halvetîlik tarihi içerisinde çok önemli yere sahip olan İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi ve damadı olan Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin torunudur. 1393 senesinde babasının vefatı üzerine posta geçmiş, 1429 senesindeki vefatına kadar bu makamda kalmıştır.³⁶

35 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 29.

36 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 29.

Buradaki duruma göre Ümmî Kemâl'in bağlı bulunduğu, görüştüğü müşhid-i kâmillikle ilgili bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu hususla ilgili en önemli yorumu şimdiki durumda Hayati Yavuzer yapmıştır. Buna göre Ümmî Kemâl, 1412'deki vefatına kadar Şeyh Hâmîd-i Velî'ye bağlı kalmış, onun vefatından sonra bir süre Müzafferüddîn-i Lârendî'ye ve daha sonra Hoca Ali Erdebilî'ye bağlanmıştır. Hoca Ali Erdebilî'nin ise 1429'daki vefatından sonra ise onun oğlu ve Şeyh Şâh diye tanınan Şeyh İbrahim'le ilişkisini sürdürmüştür. Nitekim divanında da bu hususta işaretler vardır:

Bu devrân içre ol Hân'un harîfi yokdur inanun
Meger Şeyh Şâh ola anun nazîri kendü tayında³⁷

(Bu âlem içinde onun bir benzeri yoktur, inanın. Onun bir benzer meğer Şeyh Şah ola!)

Buradan hareketle Ümmî Kemâl'in bağlı bulunduğu tarikatin de oldukça tartışmalı bir hâle geldiğini söyleyebiliriz. Müstakimzâde Süleyman Saadeddîn, Ayvansarayî ve Bursa'lı Mehmed Tâhir onun Halvetî olduğunu ifade ederler. Fuat Köprülü de Şeyh Hâmîd ve Hoca Ali Erdebilî'ye yazdığı mersiyelerden ötürü onu Halvetî kabul eder. Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de ise mutasavvıfın yine Halvetî olduğu kabul ve beyan edilmektedir:

Tarîk-i Halvetî'de mâhir idi
Kerâmâtı 'acâyib zâhir idi

(Halvetî tarikatinde üstat idi. Kerametleri şaşılacak derecede ortada idi.)

---

37 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 31.

Hickman ise Kemâl Ümmî'nin Safevî tarikatine mensup olduğunu ifade eder. Hickman'a göre onun Hoca Ali Erdebilî'ye bağlılığı Safevî oluşunun da en büyük delilidir. Araştırmacı, onun divanının bir şubesi de Anadolu'da bulunan Safevîliğin buralardaki faaliyetleriyle ilgili önemli bir belge olarak kabul eder. Fakat Osmanlı kaynaklarında mutasavvıfın Safevîliğiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.³⁸ Hayati Yavuzer de onun Şiiliğe karşı herhangi bir eğilimin olmadığını söyledikten sonra mutasavvıfın şu beytine işaret eder:

Her kişi bir dîn ü mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm mezheb- Nu'mân yiter³⁹

(Her kişi bir din ve mezhep tutar. Fakat bize Hz. Peygamber'in şeriatı, İslam dini ve Ebu Hanife'nin mezhebi yeter.)

38 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 32-33.

39 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 33.

7. ÜMMÎ KEMÂL'İN ESERLERİ

Ümmî Kemâl hazretlerinin eserleri genel olarak dinî-tasavvufî içerikte ve didaktik olarak kaleme alınmışlardır. Bu eserlerde Ümmî Kemâl'in dinî-tasavvufî konulara derin bir hâkimiyetinin bulunduğu görülmektedir. Eserlerin içeriği incelendiğinde onun medrese tahsili gördüğü, en azından tekke çevrelerinde iyi bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerde en çok dikkat çeken husus Ümmî Kemâl'in ayet ve hadislerle yaptığı göndermeler ve bazı İranlı şairlerin isimlerini yazdıklarında bizzat zikretmesidir. Divanında münacat ve tevhitlerdeki âyetleri tespit eden bir tez onun bu konuda ne kadar zengin bir birikime sahip olduğunu göstermiştir.⁴⁰

Ahlak Risalesi

Ahlak Risalesi, Nuşirevan'ın veziri Büzürcemihir'in hükümdara yönelik nasihatlerini içermektedir.⁴¹

Risâle-i İman

Namaz konusunda yazılmış bir risaledir. Namazı huşu içinde ve vecdile kılmanın önemi üzerinde çokça durulmaktadır. Eserde bazı hadislerle de yer verilmektedir.

40 Söz konusu tez için bkz.: Ahmet Yanpınar, Kemâl Ümmî Divanında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tespiti, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

41 Bilal Aktan, "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 19, s. 96..

Kırk Armağan

Dinî-Tasavvufî içerikte yazılmış iki yüz beyitlik didaktik bir mesnevidir. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Ölüm anında insanın ahirete kırk armağan götürmesi konu edilmiştir. Eser, Hz. Peygamber'in ölüm konusunda söylediği bir hadisin nazma çekilip kaleme alınmasıyla oluşmuştur. Abdulkadir Karahan, eserin kırk hadis tercümesi olduğunu söylemektedir. Hayati Yavuzer ve İsmail Ünver, bu görüşün aleyhindedir. Eserin konusu kısaca şöyledir:

“Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ölmek istediğini, çabuk ölmesi için kendisine dua etmesini ister. Peygamber de kendisine, ölümün –Tanrı'dan başka herkes için mutlaka geleceğini, ancak ona hazırlıklı olması gerektiğini söyler. Bu hazırlıkların her birisi birer armağan olarak ifade edilir. Armağanlar 10 menzilde takdim edileceklerdir. Her menzile 4 armağan gerekir. Armağanlar maddi şeyler olmayıp, dini-tasavvufi bir kısım kavramların bir insan tarafından meziyet olarak benimsenmesi, onlarla donanmış olarak ölüme hazırlık yapmasıdır.”⁴²

Eser, çeşitli divan yazmalarında yer almaktadır. Kırk Armağan üzerine Hayati Yavuzer'in bir bildiri vardır.⁴³

Hikâye-i Hazire-i Kuds

Enes b. Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadisin nazma çekilmesiyle oluşmuş bir eserdir. Burada âhîret âleminde

42 Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Divânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 43.

43 Hayati Yavuzer, “Kemal Ümmî'nin Kırk Armağan Mesnevisi”, Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu, Bolu 1998.

cennet ve cehennem halkı ayrıldıktan sonra velilerin Hazire-i Kuds denilen yere yerleştirilecekleri anlatılır. 139 beyitten oluşmaktadır. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır.

Risale-i Vefat

Doksan bir beyitlik bir eserdir. Aruzun “Mefâ’îlün/ mefâ’îlün/ fe’ülün” kalıbıyla yazılan bu eser Bilal Aktan tarafından bir inceleme ile birlikte yayınlanmıştır.⁴⁴ Eserin tek yazması bilinmektedir. Eser Bilal Aktan’ın tespitine göre Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 71/2’de (20b-23a) kayıtlıdır. Kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Dünyanın gelip geçiciliği, eşyanın süsüne aldanma, mal ve para biriktirme, ölümün gelip çatması ve insanlar üzerinde bıraktığı etkiler, ölünün namazının kılınışı, kabre götürülüşü, ölümün dehşeti, hesap meleklerinin gelişi, amellerin mizana vurulması, ahiretteki sorgu-sual, namaz kılmanın ve yalan söylememenin önemi gibi konular oldukça sade bir dille işlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin bariz bir şekilde görüldüğü Risâle-i Vefat’ta bazı güzel söyleyişler vardır. Aşağıdaki beyitler adı geçen eserden alınmıştır.

Ki çok evler harâb iden ölümler
Kavişdurmaz bu ölüm ayrılını

(Çok evleri harap eden ölümler. Ölüm ayrılını kavuşturmaz.)

Niçe ‘azîzleri hasret koyupdur
Niçe sultânların kaldı mekânı

44 Bkz.: Bilal Aktan, “Kemâl Ümmî’nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 95-107.

(Nice büyükleri hasret içinde koymuş ve nice sultanların mekânı da öylece kalmıştır.)

Niçe sevgülülere ol ayırdı
Gözünde komadı nâm u nişânı⁴⁵

(Nice sevgilileri ölüm ayırmıştır. Kimsenin gözünde bir isim ve nişan bırakmamıştır.)

Divan

Ümmî Kemâl Divanı, onun Yunus Emre yolunda söylediği tasavvufî şiirlerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Divan, onun dünya ve tasavvuf görüşünü en iyi ortaya koyan eseridir. Divanın birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Hayati Yavuzer, en son olarak Ümmî Kemâl Divanı'nın kırk iki adet nüshasını tespit etmiştir. Aynı zamanda çeşitli mecmualarda da şiirlerine rastlanmaktadır. Örneğin Câmi'un-Nezâir ve Câmiu'l-Meânî gibi mecmualarda mutsavvifin çok sayıda şiiri yer almaktadır.⁴⁶ Bu durum, Ümmî Kemâl şiirlerinin uzun zamanlar boyunca sevilerek okunduğunu göstermektedir.

Divandaki şiirleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birinci grup şiirleri; tevhid, naat, münacaatlar oluşturmaktadır. Bunlarda Arapça ve Farsça kelimeler daha yoğun kullanılmıştır. İkinci grup şiirlerini ise yaratıcıya kavuşmayı esas alan eserler oluşturmaktadır. Bunlarda Türkçe kelime ağırlıklı, sade bir söyleyiş dikkat çekmektedir.⁴⁷

---

45 Bilal Aktan, "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 102.

46 İsmail Ünver, "Kemal Ümmî" Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 230.

47 İsmail Ünver, "Kemal Ümmî" Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 229.

Hayati Yavuzer'in söylediği gibi divanı, Ümmî Kemâl'in dünya ve tasavvuf görüşünü en iyi yansıtan eseridir. Bir şiiri dışında diğer bütün şiirleri aruzla yazılmıştır. Şiirleri ağırlıklı olarak nazım şekli açısından gazel, nazım türü açısından ilahi türündedir. Bu divanda mesnevi, kaside, gazel, murabba, terci'-i bend, kıt'a, tuyug nazım şekilleri kullanılmıştır. Divandaki kasideler "tevhid, münacaat, na't, medhiye, mersiye, bahâr-nâme, hazan-nâme ve nasihat-nâme" türünde yazılmışlardır. Divanda Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri bariz bir şekilde görülmektedir. Ümmî Kemâl'in sade, samimi, yapmacıktan uzak, Yunus Emre'nin Türkçesini andıran bir dili vardır.⁴⁸ Eser, Hayati Yavuzer ve Ramazan Sarıçiçek tarafından doktora tezi olarak çalışılmış, her iki çalışma da basılmıştır. Sefa Balbaba tarafından da divan üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁴⁹

Divandaki beyit sayısı üç binden fazladır. Ümmî Kemâl'in şiirlerinde işlediği konuların bazıları şöyle sıralanabilir: Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a yakarış, Hz. Peygamber sevgisi, dünyanın gelip geçiciliği ve vefasızlığı, dervişlerin halleri, iyi ahlak, iyi davranışlara yönelik nasihatler...

Türk Tasavvuf Edebiyatı Tarihi içerisinde önemi, tesirleri tam olarak anlayamamış mutasavvıflardan biri olan Ümmî Kemâl'in en önemli eseri olan divanı hakkında Hayati Yavuzer'in şu tespitleri çok yerindedir:

48 Hayati Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 679.

49 Sefa Balbaba, *Kemâl Ümmî Divanı Tenkitli Metin İndeks*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2009, s. 351 sayfa.

“Üslup bakımından Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şairleri arasında telkin, estetik ve söyleyiş güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Üslubuna özlü ve nükteli bir anlatım, hikemî bir eda hakimdir. Fikir ve duygu ile beraber ahenk bakımından da olgun mısraları vardır. Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millîleşmiş bir terminolojidir.”⁵⁰

Ümmî Kemâl, şiirlerinde tasavvufî bir edaya sahiptir. Bu konuya aşağıda ayrıntılı olarak temas etmekle beraber burada kısaca değinmek istiyoruz. Onun aşağıdaki şiiri ölüm konusunu çok güzel işlemektedir:

Bakın ey cân ü dil gözün açanlar
Bekâ mülkü fenâ ilden seçenler

(Ey can ve gönül gözünü açanlar! Ebedî mülkü bu yokluk diyârından seçenler!)

Hani şol cem' olup tez dağılanlar
Hani şol şem' olup yanıp tütenler

(Hani şu hemen toplanıp dağılanlar! Hani şu mum gibi yanıp tütenler!)

Hani şol dünyaya mağrur olanlar
Hani şol menzile konup göçenler

(Hani şu dünya ile gururlananlar, hani şu menzile konup göçenler!)

...

---

50 Hayati Yavuzer, a. g. t., s. 680.

Hani şol illere bizim diyenler
Hani şol yerleri ekip biçenler

(Hani şu illere bizim diyenler, hani şu yerleri ekip biçenler!)

Hani şol baş oluben sananlar
Kamu halkın hakkın yiyip içenler

(Hani şu halka baş olup onun hakkını yiyip içenler!)

Hani şol kalalar burçlar yapanlar
Hani anda durup yiyip içenler

(Hani şu kaleler, burçlar yapanlar ve orada yiyip içenler!)

Kemâl Ümmî sen ol Hak'tan yana kaç
Kaçan kurtulur ölümden kaçanlar

(Kemâl Ümmî sen o Hak'tan yana kaç. Ölümden kaçanlar ondan nasıl kurtulur!)

Ümmî Kemâl'in divanında tabiat adeta tefekkür zemini-
dir. Bu sebeple şiirlerinde ağaçlar, kuşlar, yer, gök, toprak,
hayvanlar pek çok vesileyle anılırlar. Aşağıdaki beyti tabiatta
yaşananlardan mutasavvımın nasıl bir tefekkür malzemesi çı-
kardığını örneklemektedir:

Gönül gözile bak âsâr-ı rahmetu'llaha
Nice kılur ölü yiri diri ter ü tâze

(Allah'ın rahmetinin eserlerine gönül gözüyle bak. O, ölmüş yeri nasıl diri ve taze kılmaktadır!)

Ümmî Kemâl'in tabiata bakışının bugünkü düşünce yapımızdan çok farklı olduğu, onun tabiattan ibretlik manzaralar devşirdiği ve asla hiçbir şeyi küçük, basit görmediği ortadadır. Aslında o, tabiatta bulunan her şeyin kendi dilince Hakk'ı zikrettiğini söyler:

Kamusu dillü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ İlâhe İlle'l-lah

(Hepsi de kendi dilince zikreder: Ateş, su, toprak, hava “Lailâheillallah” der.)

Son olarak bu divanın çeşitli başlıklar altında karşımıza çıktığını ifade edelim. Bilindiği gibi bazı divanlar vâridât, makâlât adı altında karşımıza çıkabilmektedir. Ümmî Kemâl Dîvânı'nın da “Makâlât” başlığı altında bir nüshasına rastlanmış ve üzerinde bir çalışma yapılmıştır.⁵¹

Destan-ı Suk Ehlinin Halini Beyan Eder

Dr. Namık Aslan, Ümmî Kemâl'in “15. YY. Tekke Şairlerinden Kemal Ümmî'nin Bir Destanı” yazısında “Destan-ı Suk Ehlinin Halini Beyan Eder” başlıklı bir manzumesini yayınlamıştır. “Rahmet olsun canınız bulsun hayat / Aşkile deyin hem resule salavat” mısralarıyla başlayan bu manzume 35 dörtlükten ve iki beyitten müteşekkildir. Manzume Ümmî Kemâl'in acziyetini ifade ettiği mısralarla başlamaktadır. Bu destanda uzunca bir bölümde Ümmî Kemâl içinde bulunduğu hâli tevazu ile ifade etmiştir. Bir dörtlük şöyledir:

---

51 Bkz.: Bilal Aktan, “Kemal Ümmî Dîvanı'nın Makâlât Adlı Yazması ve Dil Özellikleri”, Türkiye Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 20, s. 99-111.

Kavilde zahire hoşem
Fiilde batına boşem
Zikirde gerçi hamûşem
Şiirde ehl-i güftârem

(Sözde görünüşte hoşum. Fiillerimde ise aslında boşum.
Zikir konusunda susarım. Şiirde ise söz ehliyim.)

Bu manzumeyi yayımlayan Aslan'ın da kaydettiği üzere bu destan “baştan sona bir tür iç hesaplaşmanın yapıldığı bir manzume” olarak kabul edilebilir. Ümmî Kemâl bu manzume-
de özellikle çarşı-pazar halkının içinde bulunduğu hâle dikkat
çeker. Burada insanların sözlerine yalan karıştırması, muha-
tabını aldatması, dünya malına tamah ederek hata işlemesi
anlatılmaktadır.

8. ÜMMÎ KEMÂL'İN DİNÎ-TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

Toplumu muhabbet ve bilgiyle yoğuran veliler mücevher kıymetindeki tavsiyeleriyle yüzlerce yıldan beri insanlığın hizmetinde olmuşlardır. Ümmî Kemâl'in de bu şahsiyetlerden olduğuna eserleri yeterince işaret etmektedir. Şiirlerinde o; kin tutmamayı, dedikodu yapmamayı, kibirlenmemeyi, intikamdan vazgeçmeyi, başkalarına kuyu kazmamayı tavsiye eder. Bunun yerine daima iyilik yapmak, kabrimizi bile aydınlatacak hayırlı işlerle meşgul olmak gerektiğini söyler. Onun ilahileri genelde bu minvaldeki konular üzerinden insanlığı mânevî olarak besleyecek derin bir dünya görüşüyle doludur. Bu şiirlerde işlenen ideal derviş tipinin ideal insan demek olduğunu herhalde söylemeye gerek yok. İdeal dervişin öne çıkarıldığı bu mısralarda amaç aslında barış ve huzur dolu bir toplumu inşa etmektir. Bu açıdan bakıldığında onun mısraları günümüze ve bütün insanlığa seslenmektedir. Ümmî Kemâl'in aşağıdaki gazeli bu çerçevede okunabilecek bir eserdir:

Aceb mü'min tutar mı kîn içinde
Yâ kibr ü kîn ola mı dîn içinde⁵²

(Bir mümin acaba içinde kin tutabilir mi? Dinin içinde kibir ve kin olabilir mi?)

52 Örnek verilen şiirler için şu kaynaktan yararlanılmıştır: Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013. Şiirler tarafımızdan günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Çü sûfilik safâ-yı meskenetdür
Küdûret mi tutar miskîn içinde

(Sûfilik bir yerde huzurla durabilmektir. Bir yerde sakin olanlar içlerinde keder tutabilir mi?)

Eger dervîş isen ko intikâmı
Ki 'âdet budur ol âyîn içinde

(Eğer dervişsen intikamı bir yana koy. Bu yolda âdet budur.)

Taşî sâfî içi kalp olma zinhâr
Ki sığmaz karanu aydın içinde

(Dışı güzel içi sahte olma sakın! Çünkü karanlığın içine aydınlık sığmaz.)

Seni öğ ayruğı söğ mi didi şeyh
Sana şol tevbe vü telkîn içinde

(Şeyh sana telkin ve tövbe verirken kendini öv, başkasına söv mü dedi?)

Ko ucı hey müselmân ol müselmân
Ki İslâm az olur hodbîn içinde

(Ey Müslüman! Şu kibri bırak ve Müslüman ol. Bencil kişilerde Müslümanlık az olur.)

Dilün tut gaybet ü bühtânı terk it
Uyarma ko yılanı in içinde

(Dilini tut, gıybeti ve iftirayı terk et. Yılanı ini içinde uyandırma!)

Derin kazma kuyuyu bî-yazığçün
Ki âhir sen yatisarsın içinde

(Günahsız insanlar için kuyuyu derin kazma. Çünkü sonunda içinde sen yatacaksın!)

Bir iş işle bir iş kazan ki sana
Bulma ol karanu sîn içinde

(Öyle bir iş işle ve öyle bir şey kazan ki, o karanlık mezar içinde senin yanında olsun.)

...

Kemâl Ümmî di hak sözi utanma
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(Kemâl Ümmî, hak sözü söyle, utanma. Kılıç, kının içinde bir şey kesmez -Söylenmemiş söz etki etmez.-)

Ümmî Kemâl, divanda bu türden ahlaki öğütlerini ve nasihatlerini dizeler arasında ifade eder. Bunlarda bazen toplumu ve insanı inşa eden çok önemli kavramlara dikkat çekildiği olur. Bunlarda birisi de cömertliktir:

Her hayr u tâ'at u hünerün başıdır sehâ
Nider kerâmeti kişiye tek kerem gerek

(Cömertlik, her hayrın, ibadetin ve hünerin başıdır. Kişi kerameti ne yapar? Kişiye cömertlik gerek.)

Onun bu nasihatlerinin her yüzyılda genel-geçer düşünceleri içermesi şiirlerinin evrenselliğini de gösterir. Esasen onlar günübirlik, anlık duygu ve düşüncelerle değil; kıymetinden bir şey kaybetmeyen fikirlerle toplumu beslerler. Ümmî

Kemâl hazretlerinin de bu mutasavvıflardan biri olduğunu bu mısraları göstermektedir.

Tabii, bütün bu güzellikler aşk ile, sevgi ile gerçekleşecektir. Mutasavvıflar buna eserlerinde daima dikkat çekmişlerdir. Bu sevgi anlayışı gönülleri bir ve diri kılan bir aşkın ifadesidir ve bu husus divanların muhtevasını adeta bezemiştir. Bu sevgi Hakk sevgisidir. Hakiki aşk da budur:

Anı sevmekdürür 'aşk-ı hakîki
Kalanun sevgisi nefis ü hevâdur

(Hakikî aşk O'nu sevmektir. Diğer şeylerin sevgisi nefsi ve boştur.)

Ümmî Kemâl hazretlerinin tabiatı ve münzevî hayatı çok sevdiği kendi şiiirlerinden, menkıbesinden ve Sarı Müderis Sinan Efendi Divanı'ndan ve anlaşılmalıdır. Bu durum menâkıbında kendi dilinden de anlatılmaktadır. Menâkıbında yarasını tedavi ettiği ve kendisine nasihatlerde bulunduğu için padişah tekkeye köyler vakfetmeyi düşünür. Bunu da Ümmî Kemâl'e söyler. Bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Şeh-i 'âlem işidince bu pendî
Ziyâde hazz idüp gâyet begendi

(Âlem padişahı bu nasihati işitince oldukça hazzedip çok beğendi.)

Orada vakf idem didi nîci kûy
Didi Ümmî Kemâl ahvâlümü tuy

(Orada "Nice köy vakfedeyim!" deyince Ümmî Kemâl dedi: "Ahvâlî duy!")

Bana dünyâda bir nesne gerekmez
Cihânun yükün 'âkil kişi çekmez

(Bana bu dünyada bir şey gerekmez. Akıllı kişi bu cihanın yükünü çekmez.)

Bana ancak Hudâdur lâzım olan
Kim anı yoklugıla buldı bulan

(Bana lazım olan ancak Allah'tır. Ki O'nu bulan kişi onu yokluk ile buldu.)

Derûnum 'ışk-ı Hakkıla toludur
Beni adam sanup dime uludur

(Gönlüm Hakk'ın aşkıyla doludur. Beni adam sanıp da "Bu kişi yücedir!" demeyin.)

...

Bunun gibi nice söz didi şâha
Vedâ' idüp oradan girdi râha⁵³

(Daha bunun gibi padişaha nice sözler söyledi. Veda eyledi ve orada yola girdi.)

Ümmî Kemâl'in herhangi bir halife bırakmamasından ve menâkıbında yer alan yukarıdaki ifadelerden onun herhangi bir tasavvuf mesleğini temsil ve tesis etmek için özel bir gayretin içinde olmadığı anlaşılıyor. Esasen onun inzivayı tercih etmesinden, Aladağlar'a çekilmesinden ve yalnızlığı çok sevmesinden ve menâkıbında yer alan diğer ifadelerden hareketle bunun böyle olduğu anlaşılıyor. Fakat onun gelenleri geri

53 Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 338.

çevirmediği, giderek etrafında dervişler topluluğu meydana geldiğini de tahmin edebiliriz.

Ümmî Kemâl, şiirlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini esas almış bir mutasavvıftır.⁵⁴ Bu düşünce bütün varlığın tek vücut olduğuna, her şeyin ve eşyanın bir bütün hâlinde bulunduğuna işaret eder. Buna küllî vücut da denir ve istenen, vahdet-i vücudu yani vücut birliğini eşref-i mahlukat olan insanın gönlünde hissedebilmesidir. Bu yoğun bir eğitimi, riyazeti, zikri ve ibadeti gerektiren bir anlayıştır. Vahdet-i vücud düşüncesini benimseyenlerin varlığa büyük bir sevgi ve saygıyla yönelmeleri beklenir. Ümmî Kemâl'in de şiirlerinde eşyaya, bitkilere, insanlara ve hayvanlara büyük bir saygı ve sevgiyle yöneldiğini görmekteyiz. Onun Tekkeköy, Bozarmut civarında ağaçları aşılması, münzevi olarak zamanını doğada bir başına geçirmesi bu yönden değerlendirilebilir.

Ümmî Kemâl, kâmil bir insan ve mürşittir. Eserleri ve günümüze kadar halk üzerinde uyandırdığı derin etkiler buna yeteri kadar işaret etmektedir. Verdiği eserlerin dinî-tasavvufî türlerde ve didaktik tarzda olması da kendisini bu şekilde tanımamız gerektiğine işaret etmektedir. Divanındaki şu beyti de bunu göstermektedir:

Ümmî Kemâl'e fazl u 'inâyet kılursa Hak
Azmışları yola okuya kulaguz gibi

(Hak, Ümmî Kemâl'e yardım ederse yoldan çıkmışları bir kılavuz gibi yola davet ede.)

---

54 Hayatî Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 687.

Ümmî Kemâl hazretleri, şeriate önem veren mutasavvıflardandır. Esasen “dört kapı, kırk makam” anlayışının hâkim olduğu tasavvuf anlayışında şeriat ilk kapı, dervişin uyması gerektiği kurallar bütününü ifade eder. Bazen, şeriatın yaşanarak insanın kendi içindeki hakikatini ortaya çıkarması hususu onun ikinci plana atıldığı gibi bir zannı ortaya çıkarmaktadır. Halbuki, durum hiç de öyle değildir:

İ hakîkatden dem uran bî-şerîatden urma lâf
Şer’i koyup bid’ate uyar zirâ gümrâh olur

(Ey hakikatten bahseden kişi! Şeriatsızlıktan asla söz etme. Çünkü şeriatı bırakıp sonradan ortaya çıkan inanışlara uyanlar yolunu kaybeder.)

Ümmî Kemâl şiirlerinde diğer mutasavvıfların eserlerinde özellikle durdukları konulara temas eder. Mesela ölüm bunlardan birisidir. Divanında ölüm hakkında şunları ifade ettiğini görürüz:

İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözünü ol hâzır ölüm var ölüm var
İ gönül uyan ki uş irdi ölüm
Dünyede kime amân viridi ölüm

(Ey elinde hiçbir şeyi olmayan gâfil kişi! Ölüm var ölüm! Aç gözünü, hazır ol, ölüm var ölüm! Ey gönül, uyan ki işte erdi ölüm. Bu dünyada ölüm kime aman verdi!)

Ölüm, gerçek âşıklara gelmez. Yunus Emre’nin buyurduğu gibi “Ölen hayvan imiş, âşıklar ölmez.” Buna Ümmî Kemâl de divanında dikkat çeker:

Bayramıdır ölüm günü girçek 'âşıkların
K'anlar canını ma'şûka kurbân alur gider

(Ölüm günü gerçek âşıkların bayramıdır. Onlar canını sevgiliye kurban olarak alıp giderler.)

Ümmî Kemâl, burada gerçek âşıklara dikkat çeker. Aşk, insanın varlığın hakikatini anlaması, Hakk'ın yeryüzündeki tecellilerini görebilmesi için en emin yoldur. Fakat zor bir yoldur. Birçok çileleri vardır. Ancak irfanın tecelli edebilmesi için aşk gerekir. Ârif olmak âşık olmaktan geçer. Ârifler nefislerini bilirler. Dolayısıyla varlığın hakikatine de vakıftırlar. Onların mertebeleri çok büyüktür. Bunu Ümmî Kemâl şu mısralarıyla dile getirmektedir:

'Ârife her nefesde bir mi'râc
Gönüle her mahalde bir Tûr'dur

(Âriflere her nefeste bir miraç vardır. Gönle ise her yerde bir Tûr Dağı bulunmaktadır.)

Mutasavvıf, burada aşk ateşine yananların öldükten sonra ateşe yanmayacaklarını şu mısralarıyla dile getirmektedir:

Şâyed oda yanmaya cânun yarım
Ger bugün bu 'aşk odına yanasın

(Yarım canın ateşlerde yanmasın dersen, gel bugün bu aşk ateşinde yan.)

Hak, âriflerin gönlünde tecelli eder. Bu yüzden kimse- nin gönlünü kırmamak gerekir. Kimde nasıl bir mânânın olduğu bilinmez. Gönül ulu bir dergahtır. Gönlü hafife almamak

gerekir. Hele bu gönül dervişlerinse çok dikkat etmek gerekir. Burası ulu bir dergâh gibidir:

Sıma gönülleri kim Çalap'ın manzarıdır
Kiçi sanma ulu dergâhını dervişlerin

(Gönülleri kırma, çünkü gönül Hakk'ın nazar ettiği yerdir. Dervişlerin yüce dergâhını yani gönüllerini asla küçük sanma.)

Gönül kırmamak, insanların yanı sıra cümle mahlukat ile iyi geçinmeyi gerekli kılar. İnsan, Hak için sevmeli, Hak için yermelidir. Yoksa kendi kendisine hiçkimseyi hakir görmemelidir:

Hemîşe Hakk için sev Hakk için yir
Bu mahlûkun kamu yoksul u bayın

(Bu yaratılmışların yoksulunu, zenginini hep Hakk için sev ve onları Hakk için yer.)

Gönül, mutasavvıfın şiirlerinde en çok dikkat çektiği konuların başında gelir. Bazen bu vesileyle sitemde bulunur. Bir yerde gönlünün karasını ağartamadığından, fakat saçının sakalının ak olduğundan söz eder. Ümmî Kemâl, hatalarımızın ve günahlarımızın affedilmesi için hiçkimsenin suçuna bakmamak ve gönül yıkan insanlara karşı sabretmek gerektiğini ifade eder. Ayrıca kimsenin gönlünü yıkmamak ve beddua almamak gerektiğini şiirlerinde dile getirir:

Bize bir gönül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hiç içinde jeng ü pas u kîne vü gerd olmaya

(Bize öyle bir gönül gerek ki, tamamen huzur ve dert ile dolu olsun. İçinde hiç kir, pas, kin ve toz olmaya.)

Ârifler ve gerçek Hak âşıkları yalnızlığı, dolayısıyla halveti çok severler ve tercih ederler. Dış dünyanın gönül inciten, zihni tirmalayan ve insanı karışıklığa düşüren pek çok işleyişi yüzünden mutasavvıflar yalnızlık köşelerine çekilmişler ve halveti tercih etmişlerdir. Tasavvuf bir hal ilmidir. Onlar da hallerini korumak üzere böyle bir yaşayış şeklini benimsemişlerdir. Hatta halveti çokça tercih etmesinden ötürü Ömerü'l-Halvetî'den sonra onun adıyla anılan bir tarikat doğmuş ve Türk-İslam dünyasının en önemli ocakları Halvetîliğin hizmetleriyle tütmüştür. Ümmî Kemâl hazretleri de Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî hazretlerinden ötürü bu tarikat mektebinde yetişmiştir. O, şöyle der:

Var halvet ihtiyâr ide gör kim halâyıkun
Bir dostı varsa düşmeni toksan tokuz gibi

(Var da bir halvet et, yani tefekkür ve ibadetle yalnız kal. Göreceksin ki, bu yaratılmışların bir dostu varsa düşmanı da doksan dokuz gibidir.)

Ümmî Kemâl hazretlerinin divanı ve diğer eserleri onun çağının en önemli mutasavvıflarından ve Anadolu'da aşk ve irfan ortamını tesis eden âriflerden biri olduğunu göstermektedir. Şiirlerinin çok sevilmesi, Türk dünyasında yayılması da buna işaret etmektedir.

9. ÜMMÎ KEMÂL'İN EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Ümmî Kemâl'in edebi şahsiyeti hakkında bize en net bilgileri onun divanı vermektedir. Divanı üzerine yukarıda bazı bilgiler verilmişti. Biz burada Ümmî Kemâl'in edebî şahsiyetini ortaya koyan bazı tespitlerimizi, örnekler üzerinden ele almaya çalışacağız.

Ümmî Kemâl'in edebî şahsiyeti hakkında ilk yorumlar onun hayatı hakkında bilgi veren tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Lâtîfî, Tezkiretü'ş-Şuarâ vü Tabsıratu'm-Nuzamâ isimli tezkiresinde Ümmî Kemâl'in yokluğa dâir beyitleri ve dervişane sözleri olduğunu söylemektedir.⁵⁵

Ümmî Kemâl'in şiirlerinde göze ilk çarpan husus tabii söyleyiş ve sade dildir. Bu üslup özelliği Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı içinde Yunus Emre'den itibaren belirgin bir hususiyet göstermektedir. Dikkat edildiğinde bu şiirlerin bestelenmeye oldukça müsait olduğu görülmektedir. Şiirlerde derin bir iç tecrübesi, çevreye karşı büyük bir dikkat, kelimelerin tekrarından ve iyi seçilmesinden doğan bir âhenk görülmektedir. Bu şiirlerde onun belirli bir eğitimden geçtiği derhal anlaşılmaktadır. Bu hususu divanda ve diğer eserlerde âyet ve hadislere yapılan göndermeler de ispat etmektedir. Ümmî

55 Rıdvan Canım, Latîfî-Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, AKM Yay., Ankara 2000, s. 470-471.

Kemâl'in bazı eserleri doğrudan bazı hadislerin yorumu ve ayrıca işlenmesiyle meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra divanında âyetlere yapılan göndermeleri tespit eden nitelikli bir çalışmaya yukarıda işaret edilmişti. Divanda Hz. Peygamber, dört halife, tasavvuf önderlerine yapılan göndermeler de dikkat çekmektedir. Bütün bu girişten sonra Ümmî Kemâl'in zengin bir kültürel birikim, derin bir iç tecrübesi, tabiata ve insana yönelen büyük bir dikkatle şiirlerini meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

Ümmî Kemâl'in şiirlerindeki Arapça ve Farsça terkipler ve kelimeler bir önceki yüzyıla göre artış göstermiş gibidir. Ancak bunlar onun divanında sade bir üslûbu tercih ettiğini söylememize engel değildir.

Ümmî Kemâl divanında bazı şekil hususiyetleri dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi kullandığı cinaslardır. Divanı incelendiğinde onun cinas sanatını çok sevdiği görülür. Bazı şiirlerinin baştan sona cinaslarla örülü olduğu görülmektedir. Aşağıdaki şiiri bu türden eserlerine bir örnek teşkil eder:

Asl-ı manâ bir durur ger söyler ise yüz dil er
Gerçi kim zîrek kişi bir kılı sözde yüz diler

(Erler yüz dil ile söylese de mânânın aslı birdir. Gerçi akıllı kişi bir kılı yüze diler.)

Dünyede ilm ü meânî bahrinün pâyânı yok
Lîki bahrîler sadef çıkarmağışün yüzdiler

(Dünyada ilmin ve mânâların sonu yoktur. Gerçi bahrîler inci çıkarmak için yüzseler de -bunun bir sonu yok-.)

Tarlaya tohum ekmeyen biçmeye âhir yirine
Yirine bir dâne saça her ki yidi yüz diler

(Tarlaya tohum ekmeyen sonunda bir şey biçemez.
Kendi yerine bir tane tohum saçarsa yedi yüz tane diler.)

Gayrını koya gerek kim zât-ı pâki sevdise
Çirkinini yuya gönülden ol ki zîbâ yüz diler

(Eğer temiz zatını sevdinse başkasını bırakmak gerek.
Güzel yüz dileyen gönlün çirkinini yıka.)

Hubb-ı İsmâil'i kalbinden yudugüçün Halîl
Ana kaç gönderdi Hak kurbân idüben yüzdiler

(İbrahim peygamber, İsmail'in sevgisini kalbinden yıka-
dığı için, ona Hakk kurban etsin diye kaç gönderdi.)

N'idelüm kim gönlümüz sevdi bir a'la dilberi
Didemüz dizârını gerçi ki ednâyüz diler

(Ne yapalım, gönlümüz bir yüce dilberi sevdi. Bir hakir
olsak da gözlerimiz onu yüzünü görmeyi diler.)

Ur Kemâl Ümmî kafâ agyâra bayık bil ki yâr
Dilemez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler

(Kemâl Ümmî kafana vur ve iyice bil ki, sevgili düşmana
yüz vermeyi değil, yüz vermemeyi diler.)

Ümmî Kemâl Divanı, 15. Yüzyıl Türkçesine ve edebiyatına dâir çok önemli hususiyetler taşımaktadır. Bu duruma Bursalı Mehmed Tahir de Osmanlı Müellifleri'nde işaret etmektedir. Bu hususta yapılan birkaç yüksek lisans ve doktora tezi bunu yeterinde ortaya koymaktadır.

10. ÜMMÎ KEMÂL HAKKINDA MENKİBELER VE TÜRBESİYLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Bolu'nun Dörtdivan ve Gerede ilçeleriyle Ümmî Kemâl'in bir zamanlar yaşamış olduğu Tekkeköy'de onun hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Bunların bazıları mahalli bir inanişe dönüşmüştür. Halk, Ümmî Kemâl hazretlerine büyük bir saygıyla bağlılık göstermiştir. Bir dileği olanlar, hastalığı bulunanlar, çocuğu olmayanlar onun türbesine gelir, adak adar ve dilek tutarlar.

Ümmî Kemâl'in yüzyıllar boyunca ruhaniyeti vesile tutulan bir mutasavvıf olduğunu aşağıdaki Âşik Ahmed'e ait bir dörtlük de göstermektedir:

Hem kerâmetin izhâr olmuşdur senün
Pâdişâhlar gelip bilmişler hâlin
Ocağında olmaz aslaca külün
Bize yardım eyle Sultan Ümmî Kemâl⁵⁶

(Senin hem kerametın ortaya çıkmış hem de padişahlar hâlini bilmişlerdir. Senin ocağında asla külün olmaz. Ey Sultan Ümmî Kemâl, bize yardım eyle!)

Ümmî Kemâl'in halk arasındaki şahsiyeti ve hayatı menkıbeler arasında neredeyse gözden kaybolmuştur. Bu anlatı-

56 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 14.

larda onun kerametleri öne çıkarılmaktadır. Dörtdivan'da ve Bolu merkeze bağlı Tekkeköy'de yaptığımız derlemelerde Ümmî Kemâl'le ilgili rivayetler kayda geçirilmiştir.

Bu rivayetler arasında Ümmî Kemâl hazretleriyle ilgili hoş anekdotlar da vardır. Bunlardan birisi şöyledir:

Ümmî Kemâl'in koyunlarından birisi Sarıalan Yaylası'na kadar kendisinden kaçmış. Hazret saatlerce yol gitmiş. Nihayet hayvanı Sarıalan Yaylası'nda yakalamış. Yakalayınca "Mübarek hayvan beni de yordun, kendini de yordun!" demiş. Hayvanı kuşağına bağlamış ve köye getirmiş. Bu menkıbeyi nakledenler⁵⁷ bunu onun hoşgörüsüne örnek olarak zikretmişlerdir.

Ümmî Kemâl türbesinin hastalara şifa dağıtan özelliklerinin olduğu da ifade edilir. Önceden özellikle psikolojik sıkıntısı bulunanlar Tekkeköy'de bulunan Ümmî Kemal Camii'ne getirilir ve burada bir direğe bağlanırdı. Hastayı getiren kişiler dışarıda 10-15 dakika kadar beklerler. Hasta iyi olarsa bu durum bu süre içinde belli olur ve hasta bağlarından çözüldü. İyi olmamışsa orada bağlı bırakılır ve iyileşene kadar orada bekletilirdi.

Bunun Ümmî Kemâl'in hayatından günümüze intikal eden bir uygulama olduğu göze çarpmaktadır. Zira, Ümmî Kemâl daha hayatteyken bazı sağlık problemlerine bakabilen bir veli olarak tanınmıştı. Menkıbede anlatılan Sultan II. Murad'ın⁵⁸ şehzadeyken onu ziyaret etmesi de buna bağlı bir

---

57 Bu rivayet 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemâl Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

58 Bazı kaynaklar ve kişiler tarafından bazen Bolu beyi, paşa şekillerinde de

durumdur. Yine geçmişte dervişler, bir dileği olanlar ve Ümmî Kemâl'i sevenler onun türbesini sık sık ziyaret etmişler, bugün de etmektedirler.

Ümmî Kemâl'in türbesini ziyaret bahsine onun menkıbesinde de dikkat çekilmektedir. Menâkıbdaki şu beyitler bu bakımdan dikkat çekmektedir:

Yüzünü gözünü sür merkadine
Bu onmaduk başun ur merkadine

(Yüzünü, gözünü ve bu iyileşmemiş başını mezarına onun mezarına sür.)

Ululığına iz'ân idegör
Kapusına hemân turma gidegör

(Onun yüceliğini düşün ve kapısına hemen gidiver.)

Ola kim derde dermân ire andan
Kerem ıssı o sultân-ı cihândan⁵⁹

(Ola ki, derdine ondan yani cömertlik sahibi o sultandan derman ere.)

Menâkıbda Ümmî Kemâl ziyaretlerine önemli satırlar ayıran Derviş Ahmed bu ziyaretlerin insanlar üzerindeki tesirini şöyle ifade etmektedir:

---

zikredilmektedir. Ali Rıza Ünlü, muhtemelen bu hadiseye dayanarak Ümmî Kemâl'in Orhan Gazi ile görüştüğünü söylemektedir. Bu, tarihen mümkün değildir. Bazı kaynaklarda Ümmî Kemâl'le sağlık şartları yüzünden görüştüğü söylenen kişinin Yavuz Sultan Selim olduğu kaydedilmiştir. Bu durumda Ümmî Kemâl'in önemli bir devlet adamıyla belki de devrin padişahıyla görüştüğü ve fakat onun kim olduğunun, Ümmî Kemâl'in menkıbelere bürülü hayatında karıştırıldığı anlaşılıyor.

59 Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 326-327.

Varan her haste bulur anda sıhhat
Tabîb-i âhere varmak ne zahmet

(Ona varan her hasta sıhhat bulur. Başka bir tabibe gitmek ne zahmettir!)

Varan dertlü bulur anda şifâyı
Bilürler kim odur dârü'ş-şifâyı

(Dertli varan orada şifayı bulur. Bilirler ki şifa evi odur.)

Ogul kız isteyenler varur anda
Sürüp yüzün yire yalvarur anda

(Oğul ve kız isteyenler oraya varır. Yüzünü yere sürerek yalvarır.)

Dahi ol kişi tururken orada
Biter hâceti irer murâda⁶⁰

(O kişi daha orada dururken ihtiyacı biter ve murada erer.)

Muhtemelen bu ziyaretler Ümmî Kemâl'in vefat ettiği 15. Yüzyıl'dan beri devam etmektedir. Günümüzde her yıl temmuz ayının ilk cuma günü burada Tekkeköylüler geniş kalabalıklar hâlinde toplanırlar. Köyden göçüp de başka şehirlere yerleşenler köylerine dönerler. Uzak yakın yerlerden buraya ziyaretçi akını olur. Türbede yer alan sakal-ı şerif ziyaret edilir. Yemekler yenir, ibadet ve dualar edilir. Köy halkı bu toplantıya katılmayı bir vecibe sayar. Yoksa yılın geri kalanında işlerinin yolunda gitmeyeceğine inanırlar. Bu toplantıların uzun zamandan beri sürdüğü, hatta daha önceleri yılın Recep ayına denk gelen günlerinde de yapıldığı Derviş Ahmed'in

60 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 332.

kaleme aldığı menkıbede “Husûsâ kim Receb ayında el’ân / Varurmuş anda nice bin müselmân” beytiyle anlatılmaktadır. Derviş Ahmed, şu beyitleriyle de burada düzenlenen toplantıları dile getirmektedir:

Yigirmi binden artukdur varanlar
Başın açup Hudâya yalvaranlar

(Oraya varan ve başını açarak Allah’a yalvaranlar yirmi binden fazladır.)

Gelür etrâfdan âdem be-gâyet
Kim olmaz haddine hergiz nihâyet

(Etraftan epey adam gelir. Onların haddine son yoktur.)

‘Azizün türbesi üzre giderler
Bu namâzdan şevkle tevhîd iderler

(Azizin -Ümmî Kemâl’in- türbesi üzerine giderler. Bu namazdan şevkle tevhit ederler.)

Menâkıb yazarı Derviş Ahmed, Ümmî Kemâl’in mânevî şahsiyetine yukarıdaki mısralar dolayısıyla şöyle dikkat çekmektedir:

Görün Ümmî Kemâli ne kişidür
Kerâmet nicesi anun işidür

(Ümmî Kemâl’i görün ki nasıl bir kişidir. Kerametın nicesi onun işidir.)

O sultânun ululıgın görünüz
Yüzünüz âsitânına sürünüz

(O sultanın büyüklüğünü görünüz. Eşiğine yüzünüzü sürünüz.)

Kerâmâtından anun neydüğün bil
Ana varmaga cidd ü cehd kıl⁶¹

(Kerâmetlerinden onun kim olduğunu bil ve ona varmaya gayret göster.)

Çocuklar Etrafında Gelişen İnanış ve Uygulamalar

Ümmî Kemâl hakkında Dörtdivan ve Tekkeköy yöresinde çocuklarla ilgili bazı anlatılar vardır. Buna göre çocuk sahibi olmak için Ümmî Kemâl'in türbesine adak adandığını da görmekteyiz.

Türbe, ayrıca çocukları yerinde durmayan ailelerin ziyaret ettiği bir yerdir. Çocuklar burada türbeye yatırılmış. Dörtdivan'a bağlı Yağbaşlar köyünde bulunan Ayvadibi Şifaslı Suyu'nun onun esasını yere vurması sayesinde akmaya başladığı rivayet edilmektedir. Yöre halkı gelip yaramaz çocukları bu suda yıkarlar ve böylece onların bu huylarını bırakacağına inanırlar.

Padişah ve Askerleri

Sultan İkinci Murat, Bolu önlerinde bir savaşa tutuşur. (Bu savaş muhtemelen İsfendiyaroğulları'yla yapılmıştır.) Bolu ve civarında bir süre kalan padişah bu arada Ümmî Kemâl'in şöhretini duyar. Kendisinin de bu arada vücudunda bazı çibanlar çıkmıştır. Padişah, gönderdiği askerleri vasıtasıyla Ümmî Kemâl'i çağırır. Ümmî Kemâl, "Hasta mı doktorun ayağına gider, doktor mu?" anlamında bir karşılık verir. Buna rağmen gelen askerlerle yola koyulan Ümmî Kemâl, Yeniçağa Gölü'nün kenarında namaz kılar. Askerler arka tarafında durup onu beklerler. Ümmî Kemâl seccadesini suyun üzerine

61 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 331.

serer.⁶² Bunun üzerine onun sıradan bir insan olmadığını anlayan askerler alelacele müsaade isterler ve ordugâha doğru yola çıkarlar. Padişaha durumu bildirirler ve padişahın kendisi de kalkıp Ümmî Kemâl'in ziyarete karar verir. Bu arada yanında askerleri yedirip içirebilecek mi, diye kendisine haber gönderilir. Ümmî Kemâl, Tekkeköy ve ahalisi padişah ve askerlerini beklerler.

Sonunda padişah, askeriyle beraber Tekkeköy'e gelir. Bu arada meşhur, canlı askerin tabuta yatıp cenaze namazının kılınması hadisesi yaşanır. Padişah, Ümmî Kemâl'in imtihan etmek ister ve askerlerden birisini canlı olarak tabuta koyar. Ümmî Kemâl'e "Yoldan gelirken askerlerimizden biri vefat etti. Namazını kılmak gerek!" derler. Ümmî Kemâl de "Diri niyetine mi kılalım, ölü niyetine mi?" diye sorar. Padişah "Hiç diri adamın cenazesi kılınır mı? Ölü niyetine kılalım." der. Ölü niyetine kılınan cenaze namazından sonra tabutu açarlar. Bir de bakarlar ki asker ölmüş. Bu askerin mezarı ve üzerine yapılan türbe, Tekkeköy'de Ümmî Kemâl türbesi yakınında bulunmaktadır.

Askerin vefatıyla ilgili bu rivayet Ümmî Kemâl menkıbelerinin halk arasında en bilinenidir. Bu askerin Ümmî Kemâl türbesinin yanı başındaki türbesinin bir alemi bulunmaktadır.

62 "Suya seccade salmak" deyimini ayrıca bir keramet motifidir ve özellikle menkıbelerde karşımıza çıkar. Sarı Saltuk hakkında söylenen "Kerâmet gösterip suya seccade salmışsın / Rumelini dest-i takvâ ile almışsın" mısraları da bunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Kazak Türkleri arasında Dede Korkut hakkında derlenen efsanelerde de bu motife rastlamak mümkündür. Buna göre ölümden uzun yıllar kaçan Dede Korkut, ölüme meydan okumak üzere seccadesini Sırderya nehrinin üzerine serer. Bu şekilde ölümden uzun yıllar kaçmayı başarır. Fakat neticede ölümün karşısında yenik düşer ve bir gün vefat eder. Geniş bilgi için bkz.: Fuzuli Bayat, Türk Dünyasının Velâyet Sahibi Bilgesi Korkut Ata, Ötügen Yay., İstanbul 2020, s. 91, 93.

İçeri girildiğinde sağ tarafta askerin mezarının olduğu küçük bir oda vardır. Türbenin girişinde bahsi geçen menkıbe nakleldikten sonra “Burada yatanın asker olduğu bilinmektedir.” diye bir kayıt bulunmaktadır.

Ümmî Kemâl’le buluşulduktan sonra ve yemekten önce padişah askerlerine “Canınızın istediğini dileyin!” der. Bu arada Ümmî Kemâl, Tekkeköylülere “Padişah geldiğinde eğer para dağıtırsa sakın almayın!” der. Fakat padişah geldiğinde çocuklar başta olmak üzere köy halkı onun dağıttığı akçelere üşüşür. Ümmî Kemâl, bundan incinir. Bu arada bir kerameti zahir olur. Bir kazana koyduğu dört adet pirinçle koca orduyu ve köylüyü doyurur. Bir başka rivayete göre Ümmî Kemâl elini kazana attığında gelenler her ne yemek isterse askerlere ondan vermiştir. Pilav isteyene pilav, hoşaf isteyene hoşaf, et yemeği isteyene et yemeği... Askerlerden biri gönlünden “Ben senin kızını istiyorum.” diye geçirmiş. Ümmî Kemâl de “O senin istediğin bende yok. Sen yemek iste!” diye karşılık vermiş.

Bu arada sıra padişahın tedavi olmasına gelmiştir. Ümmî Kemâl’in duasıyla padişahın vücudunda çıkan yaralar iyileşir. Ümmî Kemâl bir tane yarayı bırakır. Padişah “Neden onu da iyileştirmediniz?” diye sorar. O da “Padişahım, o bir tanesi kalsın. El verir ki, onun sayesinde halkın, dertlilerin derdini daha iyi anlarsınız.” diye karşılık verir.

Padişah gittikten sonra köylü maddi sıkıntıya düşer. Ümmî Kemâl köylülere “Eğer dağıtılan akçeleri almasaydınız ben size ambarınızın dibini göstermeyecektim.” der.

Bu menkıbenin başka bir şekli de şöyledir: Sultan Murad Bolu'da şehzadeyken, Ümmî Kemâl'e misafir olur. Vakit

geç olduğu ve Ümmî Kemâl de hiçbir hazırlık yapmadığı halde şehzade, kendisinden askerlerini doyurmasını ister. Ümmî Kemâl, köylülerden bir kazan, bir saç ayağı ve bir de mum ister. Saç ayağının ortasına mum konur. Sacın üzerine kazan yerleştirilir. Ümmî Kemâl, eline kepçeyi alır ve askerlere ne yemek istediklerini sorar. Kepçeyi eline alıp kazana daldıran Ümmî Kemâl, istenilen yemekleri kepçeler dolusu olarak askere dağıtır. Rivayete göre bu kerametinden ötürü hayret eden Şehzade Murad, bundan sonra tam bir teslimiyetle Ümmî Kemâl'e inanmıştır.

Askere Gidenlere Dâir Bir İnanış

Tekkeköy'de askere giden delikanlıların cüzdanına türbenin önünden üç adet küçük, boncuk büyüklüğünde taş alıp konması adeti vardır. Bu taşların adedinin yedi olduğu da nakledilir. Bu taşlar bir beze veya torbaya sokulur ve askerin cebine konur. Halk bunun gençleri koruyacağına inanmaktadır. Gençler, bu taşları askerden gelinceye kadar cüzdanlarından çıkarmazlar. Bu sayede askere giden delikanlıların köylerine sağ salim döneceklerine inanılır. Bu taşlarla askere giden genç askerlik dönüşü bu taşları aldığı yere koyar. Köyden, bu zamana kadar hiç şehit verilmeyişi de buna bağlanmaktadır. Yine köyde herhangi bir felaket zuhura gelmemesi, depremlere rağmen binaların sapsağlam kalması Ümmî Kemâl'e bağlanmaktadır. Halk bunu "O kadar deprem oldu, bir dalımızı düşürmedi!" diye beyan etmektedir. Tekkeköy'ünde bir yaşlıca teyze Ümmî Kemâl'e olan bağlılıklarını "Ganahat (kanaat) getirünce nereye gitsen, nereye elini atsan Cenâb-ı Allah yolumuzu hep açık eder." şeklinde ifade etmiştir.

Kâbe'den Kılınan Namazlar

Anadolu erenlerinin namazlarını Kabe'de kılma hususu menkıbelere zaman zaman konu olur. Rivayete göre Ümmî Kemâl cuma namazlarını da Kâbe'de kılmış. Anlatıldığına göre onun cuma namazlarına gelmeyişi halkın dikkati çekmiş. "Ümmî Kemâl neden Cuma namazına gelmiyor?" diye bir söz halk arasında şâyi olmuş. Bir gün adamın biri onu tekkesinde izlemiş. Ümmî Kemâl'in namaza on dakika kala tayy-i mekanla köyden Kâbe'ye intikal ettiğini korku ve hayranlıkla fark etmiş. Bundan sonra onun namazlarını Kâbe'de kıldığına inanılmış.

Dörtdivan ve Tekkeköy'de Ümmî Kemâl'in namazlarını Kabe'de kıldığına dâir çok kuvvetli bir inanış ve nakiller vardır. Bunlardan birinde hacca gidenlerin onu Kabe'de müşahede etmeleridir. Anlatıldığına göre Tekkeköy'de hacca giden insanlar nihayet uzun yolculuklardan sonra köylerine dönerler. Bu arada köylüler hacıları karşılar, onlara hoş geldine giderler. Hacdan gelen bu hacılar "Niye Ümmî Kemâl'e de hoş geldine gitmiyorsunuz? O da haccaydaydı!" derler. Halbuki Ümmî Kemâl onlar hac yolculuğunda iken köyündedir.

Menâkıb'da Ümmî Kemâl'in oğlu Sinan Beg'in anlatıldığı kısımda onun Kâbe'de namaz kıldığı hususu da anlatılmaktadır.

Sorarlar Ka'benün huddâmi ana
Neden bu pîrün oldu meyli sana

(Kâbe'nin hizmetçileri ona bu yaşlı kimsenin sana neden meyli oldu diye sordu.)

Nedendür birbirinize mahabbet
Teşevvuk arz idersiz bu ne hikmet

(Birbirinize olan bu muhabbet nedendir? Bu kadar şevklenirsiniz, bu ne hikmettir?)

Sinân Beg didi babamuz bu kişi
Bunun vardur Hudâya lâıyk işi

(Sinan Bey dedi “Bu kişi babamızdır. Onun Allah’a layık işleri vardır.”)

Didiler elli yıldan var ziyâde
Kılur biş vakti bu kişi burada

(Onlar da dediler ki, “Elli yıldan fazla olmuştur. Bu kişi beş vaktini burada eda eder.”)

Haremde biz nice yıldur tururuz
Bu kişyi buracıkda görürüz

(Biz Harem’de nice yıldır durur ve bu kişiyi burada görürüz.)

Bilün Ümmî Kemâli nice erdür
Nice şâhân-ı dehre tâc-ı serdür

(Görün ki, Ümmî Kemâl nasıl bir erdir! Bu dünyanın nice padişahına baş tacıdır.)

Kılurmuş Ka’bede biş vakt namâzı
Velîler içre bulmuş imtiyâzı

(Beş vaktini Kâbe’de kılarılmış. Veliler içinde seçkinlik bulmuştur.)

Ricâlu'llâha bu hâl çok degildir
Ki bunlarda vilâyet yok degildir

(Allah'ın ricâli olan kişilere bu hal çok değildir. Bunlarda velâyet yok değildir.)

Bir anda devr iderler bu cihânı
Revâdur itseler tayy-i mekânı⁶³

(Bu cihanı bir anda devrederler. Bir yerden başka bir yere hızla gitseler bu onlar için uygundur.)

Türbeye ve Camiye Getirilen Hastalar

Ümmî Kemâl'in türbesi ve tekkesi uzun zamanlar psikolojik hastaların, akıl hastalarının, yaramaz çocuklara sahip ailelerin, çocuğu olmayanların uğradığı ve şifa bulduğu bir yermiş. Yakın zamanlara kadar icra edilen uygulamalara göre türbeye getirilen hasta için önce dua edilir ve sonra hasta gece yarısı, yatsı namazından sonra orada kalacak şekilde camiye bırakılır ve zincire bağlanırmış.

Yine yaşlı bir adam köye gelmiş. Onun da zihinsel bir rahatsızlığı varmış. O adam da iyileşerek gitmiş. Yine vaktin birinde buraya tedavi için gelen adamın biri başını duvara vurmuş ve yaralanmış. Ondan beri bu uygulama yasaklanmış. Bu yasak 2005 yılı civarında devreye girmiştir.⁶⁴ Bu hususu Tekkeköy'de ikamet eden kişilerden birçok defa dinlediğimizi ifade edelim.

---

63 Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 318.

64 Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemâl Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

Ümmî Kemâl Kayası

Yörede yaptığımız araştırmalarda Tekkeköy sâkinleri, Tekkeköy'e bir saat uzaklıkta, Bolu merkez taraflarında Ümmî Kemâl Kayası adıyla bilinen bir kayanın ve burada bir zamanlar çıkan bir suyun varlığından söz ettiler. Anlatıldığına göre Ümmî Kemâl güttüğü hayvanları genelde bu yere getirirmiş. Namaz kılmak istemiş, ancak abdest alacak su yokmuş. Bu büyük bir kaya imiş. Büyüklüğü bir bina kadar varmış. Rivâyete göre bu kayaya Ümmî Kemâl hazretleri elindeki asa ile sert bir şekilde vurmuş. Bu kocaman kayanın ortasında su akmaya başlamış. Tekkeköy sakinlerinden ve emekli inşaat işçisi Cemal Uslu (d. 1945) bu suyun kendi çocukluk zamanlarında damlaya damlaya kayanın içerisinde oyuk veya kuyu gibi bir yer açtığını ifade etmişti.⁶⁵

Sefine Şerhi'nden Bir Menkıbe

Bolulu Mustafa b. İsmail'in Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî adlı eserinde Kemâl Ümmî'nin şöyle bir menkıbesi anlatılmaktadır:

“Kemâl Ümmî Hazretlerinün bir kerâmeti(ni) dahî tevârihde nakl iderler ki bir gün mahdûmı Kostantiniyye cânibine gitmek murâd eyledükde Kemâl Ümmî râzî olmayup mahdûmı izinsüz çıkup girdi. Meger kim bir büyük su köbrisinden geçeyim dirken ber-takrib suya düşüp helâk olacagina karîb bir camuş suda bulunup arkasınca binüp bir hâl-i selâmetle çıkup kurtuldukda nâdim olup rücû' idüp ser-encâmı diyü vermeyip sordukda dahî dimeyip inkâr eyledükde 'kimse ar-

65 Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemâl Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'den derlenmiştir.

kasıla taşra selâmet çıkarmadı mı?” diyince ol sâ'at mübârek kademini bûs idüp mahdûmı 'aczini i'tirâf eyledi.”

Günümüz Türkçesiyle:

“Ümmî Kemâl hazretlerinin bir kerameti de tarihlerde nakledilir ki, bir gün oğlu İstanbul tarafına gitmeyi istediğinde Kemâl Ümmî razı olmaz. Oğlu izinsiz çıkıp gider. Meğer bir büyük su köprüsünden geçeyim derken neredeyse suya düşüp helak olacağına yakın bir manda suda ortaya çıkmış -ve oğlu- onun arkasına binip selâmete çıkıp kurtulmuştur. Sonra pişman olup geri dönmüştür. Başından geçenleri -kimseye- dememiş, sorulduğunda bile anlatmamıştır. -Ümmî Kemâl- “Kimse seni arkasıyla dışarı selamete çıkar- madı mı?” deyince o saat mübarek ayağını öpen oğlu acziye- tini itiraf etmiştir.”

Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'den Bir Menkıbe

Menakıp, Kemâl Ümmî'nin hayatı, menkıbeleri, çevre- sindeki kişiler ve yaşadığı yerler hakkında en güvenilir kay- naklardan biri olarak dikkat çekmektedir. Burada onun bazı kerametlerine de örnekler verilmektedir. Menakıp müellifinin “Garâyipden garâyipdür bu kıssa / 'Acâyipden 'acâyipdür bu kıssa” dediği kıssalardan biri şöyledir: Bolu'dan bir kişi, Ka- be'ye gitmek için niyet eyledi. Hac yolculuğunu yaptı. Kâbe'ye vardı. Bütün gerekenleri yerine getirdi. Bu sırada adam ya- nında nesi varsa hepsini çaldırır. Adam bu hâlden dolayı çok mustarip olur. Memleketinden çok uzaklarda hiçbir tanıdığın olmaması da onun ıstırabını artırır. Adam öyle bir yalvarıp ya- karır ki, menakıp yazarı bunu aşağıdaki çok veciz mısralarla dile getirmiştir:

Benim sensin bilen ahvâlim iy Hak
Harâmî aldı cümle mâlim iy Hak

(Ey Hak! Benim hâllerimi bilen sensin. Haramiler bütün malımı aldı ey Hak!)

Ayaga düşmişem lutf et elim al
Gözüm yaşından olmuşdur elim al

(Ayağa düştüm. Lutfet, elimi al. Gözlerimin yaşından elim kıpkırmızı olmuştur.)

Bugün gurbetde kaldum kıl 'inâyet
N'ola senden irer ise hidâyet

(Bugün gurbette kaldım, yardım eyle. Olursa ancak senden bize hidayet olur.)

Ki sensin müptelânun dil-nüvâzı
Ki sensin halk-ı 'âlem çâre-sâzı

(Düşkün kimselerin gönlünü okşayan sensin. Âlem halkımın çaresi sensin.)

Elin düşmüşlerün sensin alan hep
Benim de al elim lutf eyle Yâ Rab

(Düşmüş kimselerin elini alan sensin hep. Ya Rab, lutf eyle benim de elim al.)

Garîb ü bî-kesem yabanda kaldum
Ölümlü hasteyem dermânde kaldum⁶⁶

(Garip ve kimsesizim yabanda kaldım. Ölümlü hastayım, dermansız kaldım.)

66 Ramazan Sarıççek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 330.

Menâkıb yazarı adamın hâlini bu şekilde mısralara taşımaktadır. Tabii bu sırada adamın gönlüne Ümmî Kemâl gelir. Allah'ın kendisine yardımının ancak onun vesilesiyle olacağını düşünür ve Ümmî Kemâl'e teveccüh eder. Adamın duası Hak katında makbul olur. Bunun üzerine o kişi bir vesileyle oradan ayrılır ve kendini birdenbire Bolu'da bulur. Adamın bu hâline hem kendisi hem ailesi hem de çevredekiler çok şaşırılmışlardır.

Ümmî Kemâl'e İsnat Edilen Ayvadibi Şifalı Suyu / Asa Suyu

Dörtdivan'a bağlı Yağbaşlar Köyü, Mursallar Mahallesi'nde "Ayvadibi Şifalı Suyu" adı verilen bir suyun Kemâl Ümmî'nin bir kerameti neticesinde akmaya başladığı söylenmektedir. Bu su, Dörtdivan'da Dedenin Suyu ve Asa Suyu olarak da isimlendirilmektedir.

Rivayete göre Ümmî Kemâl, bir gün Yağbaşlar Köyü Mursallar Mahallesi'nden geçerken öğle namazı kılmak üzere su aramış. Fakat bulamamış. Bunun üzerine esasını burada yere batırmış ve buradan su çıkmaya başlamıştır. Burada zamanla suyla beraber özellikle cilt hastalıklarına iyi gelen bir çamur da ortaya çıkmıştır.

Halk bu suyun ve çamurun şifalı olduğuna inanır. Suyun olduğu yerde iki çeşme de yer almaktadır. Burada yer alan kulübede bir de ısıtıcı yer almaktadır. İki çeşmenin birkaç metre ötesinde ise bir kamelyada bu su için ayrı bir çeşme daha yapılmıştır. Halk, burada yıkanan çocukların daha sakın olacağına inanır.

11. ÜMMÎ KEMÂL'İN TÜRBESİ VE TEKKESİ

Ümmî Kemâl hazretlerinin tasavvufî faaliyetlerini sürdürdüğü tekkesi hakkında bugün elimizde net bilgiler mevcut değildir. Köyün isminden, anlatılan menkıbelerden burada çok erken zamanlardan itibaren bir tekkenin yer aldığı düşünülebilir. Ayrıca Ümmî Kemâl'in vefatının hemen ardından Tekkeköy'e bir türbenin yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Bugünkü caminin yerinde önceleri bir cami varmış ve eskiden tekke olarak da kullanılan bu caminin ilavesi bir sebeple yıkılmış. Ana bina ise bir depremde zarar görmüş. Seksenli yılların sonunda bu bina da yıkılmış ve yerine 1990 senesinde bugünkü cami yapılmıştır. Burada bir kuyunun yanı sıra eski bir şadırvanın olduğu hem türbede yer alan kitabeden hem de köylülerin beyanından anlaşılmaktadır.

Tekkeköy'de yaptığımız incelemeler neticesinde burada daha önceden medreselerin ve medrese eğitiminin olduğu anlaşılmıştır. Burada son zamanlarda özellikle hafızlık eğitimi verilmiştir. Tekkeköy ve çevresinde üç adet medrese vardı. Yine tekkeye bağlı olarak değirmenlerin bulunduğu, bunların zaman içinde kaybolduğu halk arasında sözlü olarak nakledilmektedir. Köylülerin beyan ettiğine göre eskiden Tekkeköy'ün mahallerinden birisi olan Dereköy'de "Tekke değirmeni" olarak bilinen eski bir değirmen varmış. Bu değir-

menlerden elde edilen gelirler yakın zamanlara kadar ihtiyaç sahiplerine dağıtılmış. Köylü dağıtılan bu gelire “hüccet” adını vermektedir. Bu değirmen tekke için vakfedilen değirmenlerden birisi olmalıdır. Yine bugün caminin önünde bulunan köyün meydanı ve bugün “Hayrattarla” olarak bilinen geniş alan da Ümmî Kemâl hazretlerinin tarlası olarak bilinmektedir.

Bugün Bolu merkeze bağlı Tekkeköy'de Ümmî Kemâl hazretlerine ait bir türbe, yine bir askere ait olduğu söylenen başka bir türbe, bir cami ve bir şadırvan bulunmaktadır. Ümmî Kemâl türbesi dışındakiler yakın zamanlarda yapılmıştır. Türbede yakın zamanlara kadar bir sancak bulunduğu ve bunun çalındığı söylenmektedir. Ayrıca Tekkeköylüler türbede iki adet asanın ve büyükçe bir tespihin bulunduğunu söylediler. Ne yazık ki hem asalar hem de tespih kaybolmuştur.

Kendisiyle yaptığımız bir görüşmede İsmail Hakkı Akyoloğlu (28 Ağustos 2020 Cuma günü Bolu'daki görüşmemizde) bu sancağın üzerinde eski yazıyla “İşkodra Taburu” ibarelerinin geçtiğini nakletmiştir. Bilindiği gibi İşkodra uzun zamanlar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış ve bugün Arnavutluk'a bağlı bir şehirdir. Bir tabur sancağının buraya nasıl ve niçin geldiği hususu anlaşılamamıştır. Ayrıca türbede ahşap bir topuzun yer aldığını da yine İsmail Hakkı Akyoloğlu söylemiştir.

Eski zamanlarda varlığı tahmin edilebilecek vakfiye, belge, tekke veya dergâh hakkında ise pek bir malumat bulunmamaktadır. Türbenin ne zaman yapıldığı ise bilinmemektedir. Sadece 1944 yılında meydana gelen depremde türbenin zarar gören çatısının köylüler tarafından onarıldığı bilinmektedir. Türbede yer alan bir kitabeden burada eskiden bir şadırvan bulunduğu, türbeye veya tekkeye su getirildiği

anlaşılmaktadır. Bu kitabe bugün türbenin girişinde ve sol yanda bekletilmektedir.

Bu şadırvanın yerinde bugün bir yenisi vardır. Eski şadırvanın, kitabede kayıtlı tarihten H. 1312 / M. 1894-95 senelerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Şadırvanın tekke, türbe bütününden oluşan yapılar topluluğuna ait olduğu bellidir. Bu kitabeden anlaşıldığına göre tekkenin dervişlerinden Hacı Ali Efendi, para sarf ederek buraya su getirmiştir. Buradaki "bende" kelimesinden yola çıkarak onun silsileye mensup bir derviş veya Ümmî Kemâl'in torunlarından olduğu tahmin edilebilir. Hacı Ali Efendi, bu satırlara göre ahlakî olgunluğa sahip bir kişidir. Hazret-i Pîrin (yani Ümmî Kemâl'in) rızasını tahsil etmeye gayret göstermektedir. Bu amaçla tekkeye su getirmiştir. Şadırvanın yanı sıra türbe yakınlarında birkaç kuyunun bulunduğu Tekkeköy halkı tarafından nakledilmektedir. Bugün Tekkeköy Ümmî Kemâl Camii olarak hizmet veren caminin yapımı esnasında bu kuyular kaybolmuştur.

12. ÜMMÎ KEMÂL'E ŞİİRLER

Ümmî Kemâl hazretleri, henüz hayattayken çok sevilen bir mutasavvıf olmuştur. Bu kadar mütevazı yaşaması da bu sevginin ve onun geniş bir coğrafyada tanınıp sevilmesinin önüne geçememiştir. Ümmî Kemâl dervişlerinin veya onun silsilesinden yetişen şairlerin onunla ilgili ve ona duyulan sevgiyi konu alan methiyeler kaleme aldığını görmekteyiz.

Ümmî Kemâl'in sevenlerinin vefatından çok sonraları da var olduğu ve bu sevginin zaman zaman şiirlere taşındığı anlaşılmaktadır. Ona şiir yazan isimler şöyle sıralayabiliriz: Sarı Müderrisi Sinan Efendi, Bolulu Hanif, Bolulu İbrahim Şevkî Efendi, Âşık Dîvânî... Bu isimlerin daha da fazla olması ihtimal dahilindedir. Yapılacak yeni araştırmalarla bunların bir kısmı daha gün yüzüne çıkarılabilir.

Ümmî Kemâl hakkında en çok şiir yazan şairlerin başında halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi gelmektedir. Divanında bazen müstakil olarak bazen de muhtelif vesilelerle şeyhini büyük bir hayranlıkla anmaktadır. Hatta hemen hiçbir şiirinde mahlas kullanmayan Sarı Müderris, birçok şiirinde Ümmî Kemâl'in ismini kullanmıştır. Sarı Müderris'in Ümmî Kemâl için kaleme aldığı şiirlerin bazılarında bu çalışmanın ilgili yerlerinde yer verilmiştir. Burada bazı manzumelerine yer verilecektir.⁶⁷

67 Sarı Müderris'in şiirleri için burada şu kaynaktan istifade edilmiştir: Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014.

Ümmî Kemâl'in, kendi zamanında çok sevildiği bu sevginin günümüze kadar devam ettiği bu şiirlerden anlaşılmaktadır. Yaşadığı dönemde halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi'nin yazdığı şu methiye de bunun bir işaretidir:

Sultân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana
Hayrân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana

(Aşkın sultanını istersen ona Ümmî Kemâl derler. Aşkın hayranını istersen ona Ümmî Kemâl derler.)

Başından 'ışk aşanlara 'ışk derdine düşenlere
Dermân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana

(Aşkı başından aşanlara, aşk derdine düşenlere, aşk dermanı istersen ona Ümmî Kemâl derler.)

'ışk ehlinün müşkillerin fetvâsını sormaklığa
Nu'mân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana

(Aşk ehlinin müşküllerinin fetvasını sormak için, aşkın Numanını -yani Ebû Hanifesini- istersen ona Ümmî Kemâl derler.)

Kur'ân-ı 'ışk âyetlerin cem' idüben hatmeyleyen
'Osmân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana

(Aşk Kuran'ının ayetlerini bir araya getirip hatmeyleyen aşk Osman'ı istersen ona Ümmî Kemâl derler.)

Deryâ-yı 'ışkda dem urub bin bin yudan hayvânatı
Şu'bân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana

(Aşk deryasında bahsedip canlıların binlercesini yutan aşk ejderhası istersen ona Ümmî Kemâl derler.)

Dost vaslının bayramına 'İsmâ'îlün hem nâmına
Kurbân-ı 'ışk isterisen Ümmî Kemâl dirler ana

(Dosta kavuşmanın bayramına, hem de İsmail'in adına
aşk kurbanı istersen ona Ümmî Kemâl derler.)

Sarı Müderris Sinan Efendi'nin şeyhi Ümmî Kemâl'i an-
dığı güzel şiirlerinden bir diğeri şöyledir:

Bir varidi bir varidi Ümmî Kemâl derler idi
Yüz yıldır 'aşk odına tutuşuban yanar idi

(Bir var idi, bir var idi, Ümmî Kemâl derlerdi. Aşk ateşine
yüz yıldan beri tutuşup yanar idi.)

Andan gelen enfâs ile yer yüzi bulmuşdı emân
Bir kerre Allah derise yer ile gök tolar idi

(Ondan gelen nefes ile yeryüzü emniyet bulmuştu. Bir
kere Allah deyince yer ve gök dolardı.)

Hakdan 'atâ olmuş idi hâl-i vasıl bulmuş idi
Ol lâ-mekân kûhında hem 'ankâ olub tayyâr idi

(Hakk'tan armağan olmuş ve vuslat hâlini bulmuştu. O
mekansızlık dağında Anka olup uçmakta idi.)

Vermiş idi ayı günü kudret eline hem anın
Gökde yedi yıldız dahi hükmiyile seyyâr idi

(Ay ve güneşi kudret eline vermişti. Gökteki yedi yıldız
bile onun hükmüyle seyrediyor idi.)

İki cihânın kulbını sunmuş idi ana Hudâ
Hem kutb idi iş bu felek anın ile devvâr idi

(Hüda ona iki cihanın kulpunu sunmuştu. Hem de kutup idi. Bu felek onunla devreder idi.)

Şimdengerü Kâdir Çalab gösteriser mi ki 'aceb
Anun gibi bir er dahi âh ol dahi bir er idi

(Kâdir olan Allah, onun gibi bir veliyi bundan sonra gösterir mi? Ah, o da bir erdi!)

Sanman anı bir menzile irübeni kılmış karâr
Her lahzada bin menzili seyrân idüb konar idi

(Onu bir menzile erip de orada karar kılmış sanmayın.
Her anda seyreder ve bin menzile konardı.)

18. Yüzyıl'ın sonlarıyla 19. Yüzyıl'ın başlarında Bolu'da yaşayan ve 1809 senesinde vefat eden Bolulu Hanif de Ümmî Kemâl'e duyduğu muhabbetini mısralara taşıyan şairlerdendir. Bolulu Hanif tarikatı tespit edilemeyen ancak yazdığı aşağıdaki mısralardan bir yere mensup olduğu anlaşılan şairlerdendir. Hanif'in asıl adı Abdullah Mehmet'tir. Şiirlerinde Hanif mahlasını kullanmaktadır. Bolu mahkemesinde başkâtip olarak vazife yapmış ve hacca gitmiştir. Hayatı hakkında ne yazık ki, elde bundan daha fazla malumat bulunmamaktadır. Bolulu Hanif'in bir divanı vardır. Şiirlerinin güzel olduğu Ahmet Talat Onay gibi araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Esasen divanına baktığımızda onun şairlik kudretinin önde olduğu söylenebilir.⁶⁸ Bolulu Hanif'in Ümmî Kemâl hakkındaki şu şiiri onun samimi sevgisinin bir tezahürüdür:

---

68 Daha geniş bilgi için bkz.: Rabia Başer, Bolulu Hanif Divanı, Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Sâlik-i râh-ı Hudâ Hazret-i Şeyh Ümmî Kemâl
Mâlik-i mülk-i vefâ mazhar-ı lütf-i müte'âl

(Allah yoluna girmiş Şeyh Ümmî Kemâl hazretleri, vefâ mülkünün mâliki, yüce lütuflara mazhar olmuş kişidir.)

Gül-i gülzâr-ı verâ' bülbül-i bâg-ı takvâ
Gevher-i bahr-ı tarîkat şeh-i iklim-i kemâl

(Takva bahçesinin gülü ve bülbülü. Tarikat denizinin cevheri, olgunluk ülkesinin padişahı.)

Mahrem-i sırr-ı nihân kutb-ı cihân zeyn-i zamân
Sadef-i dürr-i vefâ bedreka-i ehl-i melâl

(Gizli sırların mahremi, cihanın kutbu, zamanın süsü. Vefa incisinin sadefi. Keder ehlinin rehberi.)

Gül-i ra'nâ idi ol ravza-yı 'irfân içre
'Andelib idi ana tâbî' olan zümre-i hâl

(İrfan bahçesinde güzel bir gül idi. Ona bağlı olan hâl ehli kişiler de bülbüdü.)

Nûr-ı tevhîd ile pür itmiş idi âfâkı
Sûhte-i 'aşk-ı ilâhî idi ol mâh-cemâl

(Felekleri tevhit nûruyla doldurmuştu. O ay yüzlü İlahî aşk ile yanmıştı.)

Mazhar-ı ma'rifetu'llah olur elbet zârî
Türbe-i hâkine ihlâs ile itse rû-mâl

(Allah'ın marifetine mazhar olmuştu. Elbette onu ziyaret edenler türbesinin toprağına samimiyetle yüzünü sürerler.)

İsti'ânet taleb it durma Hanîfâ her dem
Merkad-ı pâkine yüz sürmege kıl isti'câl⁶⁹

(Ey Hanif! Durma yardım talep eyle. Temiz mezarına yüz sürmek için acele et.)

Bugün yeterince ve bütünlüklü olarak ele alınmamış Halvetî-Şabânî külliyatına önemli eserler kazandıran müelliflerden ve Ümmî Kemâl için şiir kaleme alan şairlerden biri de Bolulu Şevkî Efendi'dir. Kendisi 1833 yılında Bolu'da doğmuştur. Babası Bolulu Mehmed Efendi'dir. Kastamonu'daki asitanede şeyh olarak vazife yapan Bolulu Şevkî 1897 senesinde 63 yaşındayken burada vefat etmiştir. Mezarı Kastamonu'da Şeyh Şaban-ı Veli türbesi içindedir. Bolu'da medrese tahsili görmüştür. Şabânî şeyhlerinden Halil Rahmî Efendi'ye ve daha sonra İbrahim Hilmî Efendi'ye intisap eden İbrahim Şevki Efendi, bir süre Mudurnu'da irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra Bolu'nun Soku Köyü'ne yerleşmiş ve burada bir zaviyede insan terbiyesiyle meşgul olmuştur. 1899 senesinde Kastamonu Şeyh Şabân-ı Veli Dergâhı şeyhi Mehmed Said Efendi vefat edince vekaleten onun yerine atanmıştır. Ayrıca Mehmed Said Efendi'nin oğlu Mehmed Atullah Efendi'nin eğitimiyle meşgul oldu. Kenzül-Mahfî adında bir tefsirinin yanı sıra 230 şiirden müteşekkil bir de divanı vardır. Divanı üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁷⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, divanını yayına hazırladığını ifade etmişse de ömrü vefa etmemiştir. Şiirleri dinî ve tasavvufî bir eda ile yazılmıştır. Bolulu İbrahim Şevkî Efendi aşağıda bazı

69 Rabia Başer, a. g. t., s. 266-267.

70 Bkz.: Esmâ Tezcan, Şevki İbrahim Efendi Divanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin, Kütahya Dumlupınar Ü, Sosyal Bilimler Entitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007, 317 sayfa.

beyitlerine yer verdiğimiz şiirinde Ümmî Kemâl'e duyduğu derin muhabbeti anlatmıştır:

Arş-ı Hakk'ı dem-be-dem cevân iden Ümmî Kemâl
Hakk'ı Hak'tan Hakk'ile seyrân iden Ümmî Kemâl

(Cenab-ı Hakk'ın arşını zaman zaman gezen Ümmî Kemâl. Cenâb-ı Hakk'ı, Hakk'tan Hakk ile seyrân eden Ümmî Kemâl.)

Hak için Hakk'a virip yol Hakk'ile Hak'tan gelip
Teşne-gân feyz-i âb u ihsân iden Ümmî Kemâl

(Hak için Hakk'tan gelen ve Hakk'a yol veren, gönlü susuz olanlara feyiz ihsan eden Ümmî Kemâl.)

Kuds-i zâhir oluben girmiş fenâ sahrâsına
Zât-ı 'aşkı zâtına burhân iden Ümmî Kemâl

(Mübarek yönü ortaya çıkıp yokluk sahrasına girmiştir. Aşkın zâtını kendisine delil eden Ümmî Kemâl.)

Aşk ile gavvâs olup dalmış 'adem deryâsına
On sekiz bin 'âlemi yeksân iden Ümmî Kemâl

(Aşk ile dalgıç olup yokluk denizine dalmış. On sekiz bin âlemi dümdüz eden Ümmî Kemâl.)

On iki bahre mevcû'l-bahreyn diye nâm virdü Hak
Berzah-ı îşânî lü'lü'-i mercân iden Ümmî Kemâl

(Hak, on iki denize denizin dalgaları diye isim verdi. Velilerin berzahını mercan incisi eden Ümmî Kemâl.)

Dest-i feyzine düşüp ikrâr viren 'âşıkları
Bir nazarda sâhib-i 'irfân iden Ümmî Kemâl

(Feyzinin eline düşüp kendisine bağlanan âşıkları bir nazarda irfan sahini eden Ümmî Kemâl.

...

Gel bu sûret 'âleminde olma sen de Şevkîyâ
Hakk'ı halkta dâimâ a'yân iden Ümmî Kemâl⁷¹

(Ey Şevkî! Gel sen de bu görüntüler âleminde kalma.
Halkı, Hakk'ta daima görünür, bilinir kılan Ümmî Kemâl.)

Âşık Ahmed Dîvânî'nin "Sefine"sinde de Ümmî Kemâl'le ilgili birçok şiir yer almaktadır. Bu şiirler ayrıca Menâkıb-ı Kemâl Ümmî nüshalarında da yer almaktadır. Sadeddin Nüzhet Ergün, Türk Şairleri'nde Millet Kütüphanesi'nde yer alan bazı şiirlerini kaydetmektedir. Âşık Ahmed'in Ümmî Kemâl'le ilgili bir şiirinden aldığımız bazı dörtlükler şöyledir:

Ümmî Kemâl izin virse
Âşık ma'şûkını bulsa
Kâmil mürşid(e) teslim olsa
Biz teslîmüz erenlere

(Ümmî Kemâl izin verse, âşık sevgiliyi bulsa, sonra kâmil mürşidini bulsa. Biz erenlere teslim olduk.)

Erenlerin gizli sırrı
Mâsivâdan gönli arı
Tesbîh okur her biri
Biz teslîmüz erenlere

(Erenlerin sırrı gizlidir, gönülleri bu dünyadan temiz-

---

71 Esmâ Tezcan, Şevki İbrahim Efendi Divanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin, Kütahya Dumlupınar Ü, Sosyal Bilimler Entitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007, s. 194-195.

lenmiştir, onların her biri tespih okumaktadır. Biz erenlere teslim olduk.)

Şeyh Ümmî Kemâl uyandı
Dervişleri gör neyledi
Cümlemizi şâd eyledi
Biz teslîmüz erenlere⁷²

(Şeyh Ümmî Kemâl uyandı, dervişlerine bak ne eyledi. O cümlemizi mutlu etti. Biz erenlere teslim olduk.)

---

72 Sadeddin Nüşet Ergun, Türk Şairleri, C. 1, İstanbul 1936, s. 302.

13. ÜMMÎ KEMÂL'İN DERVİŞLERİ

Emre Dede ve Yahyâ Dede

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ümmî Kemâl'in dervişleri hakkında pek fazla malumatımız yoktur. Bütün bilgilerimiz Sarı Müderris Sinan Efendi'nin divanında geçen mısralara ve menkıbeye dayanmaktadır. Sarı Müderris Sinan Efendi'nin divanında Emre Dede ve Yahya Dede'den şöyle söz edilmektedir:

Bir var idi bir var idi Emre Dede derler idi
Tabdugunu sevmiş idi Yûnus gibi ırlar idi

(Emre Dede derler bir er var idi. O Tapduk'unu yani Ümmî Kemâl'i sevmişti. Yûnus Emre gibi ilahi söylerdi.)

Zikri bogazdan der idi Yahyâ Dedeye yâr idi
Cünbüşleri yiğit idi gerçi bular pîrleri idi⁷³

(Zikri boğazdan derdi. Yahya Dede'ye arkadaş olmuştu. Bunlar her ne kadar yaşlı da olsalar zikirleri yiğitçeydi.)

Sarı Müderris'in bir gazelinin ilk iki beytinde görüldüğü

73 Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Do. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014, s. 254-255.

üzere Emre Dede ve Yahya Dede adında iki Ümmî Kemâl dervişi anılmaktadır. Burada Emre Dede'den söz edilirken onun Tapduğunu yani Ümmî Kemâl'i Yûnus gibi sevdiği söylenmektedir. Bu, 15. Yüzyıl'da tekke çevrelerinde Tapduk Emre ve Yûnus Emre'nin tanınıp sevildiğini gösteren çok önemli bir ifadedir. Emre Dede'nin Ümmî Kemâl hazretlerini çok sevdiği, muhtemelen 15. Yüzyıl'da Bolu ve Tekkeköy civarında yaşadığı ve uzun bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. Emre Dede'nin "dede" diye anılması da onun tasavvufta önemli bir mertebeye geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Salâhaddin

Ümmî Kemâl hazretlerinin ismi bilinsin bilinmesin bazı dervişlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ismi geçen Emre Dede ile Yahyâ Dede'nin yanı sıra onun ismiyle birlikte anılan Salâhaddin de bunlardan birisi olmalıdır:

Bir vakit Salâhaddîn ile Ümmî Kemâl basmış kadem
Ala Taga hürmet kılan erler için kıl sun kılan

(Bir vakit Salahaddin ile Ümmî Kemâl ayak basmış. Ala-
dağ'a hürmet kılan erler için hürmet kılın.)

Bu beyte göre Ümmî Kemâl, Salâhaddin'le birlikte Ala-
dağ'a birlikte gitmektedir. Münzevî bir hayatı seven ve tercih
eden Ümmî Kemâl'in yanında götürdüğü kişi herhalde onun
sevgisine ve saygısına mazhar olan biridir. Böyle bir kişiy-
le Ümmî Kemâl'in yakınlığı Salahaddin'in en azından Ümmî
Kemâl dervişlerinden biri olabileceğini hatıra getiriyor. Âşık
Ahmed'in kaleme aldığı menkıbede kendisi ve dervişleri hak-

kında “Kemâlli dinse bu cumhûra hakdur / Cemâlü’llâha bunlar müstehakdur”⁷⁴ mısralarından Ümmî Kemâl ve dervişleriyle onların takipçilerinin pekçok olduğunu anlıyoruz.

Kutbüddîn Hoca

Menâkıb-ı Kemâl Ümmî’de adı geçen Kutbiddin Hoca, Ümmî Kemâl’in dervişlerinden birisidir. Günümüzde Düzc’e bağlı Yiğilca’da yaşamıştır. Menâkıba göre derviş-meşrep, geyiklerle vakit geçiren, insanlardan kaçan ve münzevi yaşayan, hayatını tek başına idame ettiren, gece gündüz ibadet ve zikirle meşgul olan bir şahsiyettir.⁷⁵ Menâkıbda kendisi hakkında “Boli sancagında Yıgluca nâm karyede sâkin dervîş-meşreb-i ‘âlî-kevkeb Kutbeddîn Hâce dirler bir ‘azîzün beyânındadır.” dendiikten sonra manzum olarak bazı bilgiler verilmektedir. Bazı kaynaklarda Kutbüddin Hoca’nın menâkıbda takdim edildiği yukarıdaki satırlarda geçen ve “talihi-bahtı-yıldızı yüce” anlamlarına gelen “âlî-kevkeb”i yanlışlıkla kendisinin ismi olarak kaydedilmiş ve adının Ali Kevkeb olduğunu ileri sürülmüştür.⁷⁶

Menâkıb’da Kutbüddin Hoca’yla ilgili beyitler şöyledir:

Husûsan bir kişi var idi anun

Tamâm dervîşi idi evliyânun

(Özellikle bir kişi vardı. Evliyanın tam bir dervîşi idi.)

74 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 294.

75 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 295.

76 Bkz.: Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Divânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 8.

(...)

Olupdur nâmi Kutbü'd-dîn Hâce
Ol idi Hak katında kadri yüce

(Adı Kutbüddin Hoca idi. Hak katında kıymeti büyüktü.)

Tamâm varmış idi yüz yaşına ol
Tarîkun çıkmış idi başına ol

(Yüz yaşına varmış ve bu yolun başına çıkmış idi.)

Veliyyü kutb-ı devrân olsa n'ola
Hudâ dergâhına yol bulsa n'ola

(Devrin kutbu ve velisi olsa, Allah'ın dergâhına yol bulsa
n'ola!)

Salâh ehli idi gâyet o sultân
Namâz kılmakdı işi güci her ân

(O kişi hâli düzgün bir sultan idi. İş gücü her an namaz
kılmaktı.)

Namâzı gece vü gündüz kılurdu
Sevâbını anun zîrâ bilürdi

(Namazı gece gündüz kılardı, çünkü onun sevabını bi-
lirdi.)

Namâzdur 'arş-ı a'lâya vesîle
Namâzdur kurb-ı Mevlâya vesîle

(Arşın yücelerine -erişmeye- vesile namazdır. Namaz,
Mevlâ'ya yakınlaşmaya vesiledir.)

Deyüp bu da namâzı kılup er [er]
Dir idi böyledür vakt-i mukarrer

(Diyerek namazı erken erken kılardı ve kararlaştırılmış vaktin böyle olduğunu söylerdi.)

Bunun da 'âdeti olmuşdı her dem
Salât-ı subhı kılurdu mukaddem

(Bunun da âdeti sabah namazını önce kılmak olmuştu.)

Bu da Ümmî Kemâlün dervîşidür
Du'âsı müstecâb olmuş kişidür

(Bu da Ümmî Kemâl'in dervişidir. Duası makbul olmuş bir kişidir.)

Geyiceklerle ülfet itmiş idi
O sultânun yolınca gitmiş idi⁷⁷

(Geyiklerle arkadaşlık etmişti. O sultanın -Ümmî Kemâl'in- yolundan gitmiş idi.)

Kutbeddin Hoca'nın namazlarına düşkün ve çok ibadet eden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Ümmî Kemâl dervişlerinden ve duası makbul olan kişilerdendir. Nereye gitse yalnız gezmektedir. İnsanlardan kaçmakta ve inzivayı tercih etmektedir. Bu mısralardan kendisinin bir hoca olduğu ve "koca" (yaşlı) kelimesinden de uzunca bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. Zaten ilk mısralarda kendisinin yüz yaşına vardığı ifade edilmektedir.

77 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 342.

Sarı Müderris Sinan Efendi (v. 1480'den sonra)

Sarı Müderris lakabıyla anılan Sinan Efendi, Ümmî Kemâl'in dervişlerindendir. Kendisinin "Şeyh" diye anılması Ümmî Kemâl'in kendisine hilafet⁷⁸ verdiği fikrini hatıra getirmektedir. Divanından ve Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'den kendisi hakkında bazı bilgiler elde edebiliyoruz. Kendisi 15. Yüzyıl'da bugün Bolu merkeze bağlı Yeniakçakavak Köyü ve Tekkeköy civarında yaşamıştır. Müderris diye anılmasından medrese tahsili gördüğü anlaşılmaktadır. Bir şiirinde geçen "fen mi kodum çiğnenmedik" ifadelerinden onun kuvvetli bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. Şiirlerinin tamamının aruzla yazılmış olması da bunun bir başka göstergesidir. Sarı Müderris'in hayatı hakkındaki bilgilere biraz da divanında ulaşabiliyoruz. Divanındaki bir beytinden babasının rençber (çiftçi) olduğunu anlaşılmaktadır.

Sarı Müderris'in divanından Ümmî Kemâl'e kaç yaşlarında yetiştiğini de tahmin ediyoruz. Aşağıdaki beyit onun en azında 45-50 yaşlarından sonra Ümmî Kemâl'e derviş olduğunu göstermektedir:

Kırk elli yıl içmiş iken zâhir 'ulûm ayrıranını
İrşâd şarâbın içecek halka koduk ayrıranımız⁷⁹

(Kırk elli sene zâhir ilimlerin ayrıranını içmişken, irşat şarabını içince ayrıranımızı halka bıraktık.)

---

78 Hilafet, bir dervişe başka dervişleri yetiştirmek üzere yetki vermek demektir.

79 Sarı Müderris'in şiirleri için şu kaynaktan istifade edilmiştir. Şiir numaraları bu kaynağa göre verilmiştir: Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Do. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014

Sarı Müderris Sinan Efendi, Bolu civarında bulunan Sarıalan Yaylası'nda büyümüştür. Bunu divanında yer alan "Sarıalan Yaylacuğu" redifli bir gazelinde de anlatmıştır. Bu şiire göre Sarıalan Yaylası, Sarı Müderris'in elif harfini öğrendiği ve derslerini tamamladığı bir yerdir. Sarı Müderris burada büyümüş ve sonraki dönemlerinde şeyhi Ümmî Kemâl hazretleriyle beraber burada zikir meclisleri kurmuştur. Bu manzumeden Sarı Müderris'in Sarıalan Yaylası'nı çok sevdiği anlaşılmaktadır.

Sarı Müderris hakkında divanından sonra Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de de bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Buna göre Sarı Müderris Akçavaklıdır. Bugün de mezarı ve türbesi orada yer almaktadır. Sarı Müderris, istikamet üzere yaşayan, Hak yolundan çıkmayan biridir. İlm-i zâhirde gayet iyidir. Çünkü müderristir. Şeriatla çok titiz olan Sarı Müderris, bildikleriyle amel etmeye çalışan bir âlimdir. Civarda "Müderris" diye tanınmıştır. Fakat Sarı Müderris, Ümmî Kemâl'i inkâr etmektedir. Menâkıba göre Ümmî Kemâl hakkında kendisi şöyle demektedir:

Dir idi şeyhün ümmîsi 'acebdür
Ma'ârifden dem urur ne sebebdür

(Derdi ki, şeyhin ümmîsine şaşılır. Böyle kimseler ne sebeple maariften dem vurur?)

Şu kişide ki yokdur 'ilm-i zâhir
Tarîkatde o nice ola mâhir

(Bir kişide zâhir ilmi yoksa o kişi nasıl mâhir olabilir!)

Kişiyeye evvelâ lâzım şerî'at
Şerî'atle ele girür tarîkat⁸⁰

(Kişiyeye önce şeriat lazım. Tarikat, şeriatle ele girer.)

80 Ramazan Sarıççek, a. g. m., 304.

Sarı Müderris Sinan Efendi'nin Bolu/Yeniakçavakköyü'ndeki türbesi.

Hatta Sarı Müderris, menâkıba göre sözle de bunları dile getirirdi. Bu durum Ümmî Kemâl hazretlerinin malumu olur ve Ümmî Kemâl, Sarı Müderris'i Yazıören Yaylası'ndaki Erenler denilen mevkide düzenlenen bir toplantıya davet eder. Sarı Müderris, daveti kabul eder ve kararlaştırılan günde yaylaya gider. Sohbet sırasında Ümmî Kemâl hazretleri ilimden maksadın Allah'ı bilmek ve bulmak olduğunu, onun mekândan münezzeh bulunduğunu, vücudun aşk ile dolması gerektiğini, Allah'ın kırık gönüllerde yer aldığını söyler. Kendisi Hakk'a vâsıl olmuşken onun zâhir ilminden ne hasil edeceğini, halbuki kendisinin Cenab-ı Hak'tan bir an gâfil olmadığını, nereye baksa Hakk'ı gördüğünü, derûnunun (gönlünün) cümle Hak ile dolduğunu, gece gündüz işinin gücünün Hak demek olduğunu beyan eder. Bu sözleri duyan ve kendisinde cevap vermeye tâkât bulmayan Sarı Müderris bir an kendini kaybeder ve Ümmî Kemâl hazretlerinin ayaklarına düşer. Oracıkta onun dervişi olur. Bu hadiseden sonra Sarı Müderris'in kendisine ait bazı arazileri Ümmî Kemâl Tekkesine vakfettiği nakledilmektedir. Bu yerler günümüzde de "Tekke yeri" olarak adlandırılmaktadır.

Sarı Müderris bundan sonra Ümmî Kemâl'in dervişi olmuştur. Bu durum Sarı Müderris'in divanında yer alan methiyelerden de anlaşılmaktadır. Sarı Müderris hatasını anlamış, kendisindeki hâlin benlikten geldiğini kavramıştır. Daha sonra bütün gayretiyle tasavvuf yolunda çalıştığı görülen Sarı Müderris, ilm-i zâhirden sonra ilm-i bâtında da nasip elde etmiştir. Böylece hem zâhirî ilimleri hem de mânevî sırları kendinde bir araya getirebilmiş, kelimenin tam anlamıyla ârif olmuştur. Bu durum herkese nasip olmayan bir durumdur. Bunun Menâkıb-ı Kemâl Ümmî müellifi de farkındadır. Öyle ki, menâkıb yazarı şunları söylemekten kendini alamayacaktır: "Müderris idi lîkin ârif idi / Nihânî sırr-ı Hakka vâkıf idi".⁸¹ (Müderris idi fakat ârif idi. En nihayet Hakk'ın sırlarına vâkıf idi.)

Sarı Müderris Sinan Efendi'nin sandukası.

81 Ramazan Sarıççek, a. g. m., s. 308-309.

Sarı Müderris Sinan Efendi, bugün bile Tekkeköy'de anılmakta ve "Sarı Hoca" diye bilinmektedir. Sarıalan Yaylası'nın isminin de onun isminden geldiğine dâir bir rivayet nakledilmektedir. Bir rivayete göre Ümmî Kemâl, Sarı Hoca'ya doğru yola çıkmış. Sarı Müderris'in kendisi gibi ilmi kuvvetli bir öğrencisi varmış. Bu öğrenci "Ümmî Kemâl hazretleri geliyor." deyince "Gelirse gelsin!" diye karşılık vermiş. Ümmî Kemâl hazretleri gelince Sarı Müderris sabah namazı kılacağını ifade etmiş. Ümmî Kemâl, "Gün doğdu!" demiş. Sarı Hoca "Nasıl doğdu?" demiş. Ümmî Kemâl bas avucuma!" demiş ve keramet göstererek onu yukarıya kaldırmış. Sarı Hoca güneşin iki minare boyu yükseldiğini görmüş. Sarı Müderris de sabah namazını geç kılıyormuş. Ümmî Kemâl "Çocukların günahını alıyorsun!" demiş.⁸²

Buna göre Sarı Müderris Sinan Efendi, bir toplantı esnasında Ümmî Kemâl'in gösterdiği bir keramet üzerine kendisine bağlanmış ve vefatına kadar da ona tam bir teslimiyetle inanmıştır.

Sarı Müderris Sinan Efendi'nin bir divanı bulunmaktadır. Divanından başka bir eseri bilinmemektedir Sarı Müderris'in divanında 182 adet manzume yer almaktadır. Bu şiirlerde Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Tapduk Emre, Yunus Emre ve Said Emre gibi erenlerin isimleri geçmektedir.

Sarı Müderris Sinan Efendi, şiirlerinde yaşadığı coğrafyanın tabiat güzelliklerine, onların kendinde bıraktığı izlenimlere ve doğup büyüdüğü yerin özelliklerine yer vermiştir.

---

82 Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemal Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

Aşağıdaki Aladağlar hakkında yazılmış şiirinden alınan beyitler de bu tabiat güzellikleri hakkındaki duygularını içermektedir:

Ala Tagın vaktidurur şimdi bulur fırsat bulan
Bir gün olur ne kuş uçar ne anda hûd yürür kalan

(Aladağ'ın vaktidir. Fırsat bulan şimdi bulur. Bir gün olur ki ne kuş uçar ne de yürüyenler kalır.)

Ala Tagı seyreylegil içgil suyun şükreylegil
Bu yılda çün fırsat senün kanda bulur bildir olan

(Aladağ'ı seyret, suyunu içip şükret. Bu yılda fırsat senin. Bu fırsatı kişi nerede bulur?)

Sinan Efendi'nin lakabı olarak kullanılan "Müderris" in başındaki sarı vasfı dikkati çekmektedir. Aslında bu lakap, onun fizikî görünüşü dolayısıyla konmuş olabilir. Bilindiği gibi Anadolu'da hâlen insanların fizikî görünümünü lakapların verilisinde son derece etkilidir. Ancak, Sarı Müderris Sinan Efendi'nin divanı üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Emre Sessiz, onun lakabı olarak kullanılan "Sarı"nın doğup büyüdüğü Sarıalan Yaylası'ndan geldiğini tahmin etmektedir.

Seçme Kaynakça

Ahmet Yanpınar, Kemâl Ümmî Divanında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tespiti, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, Haz. Adem Çevik, İstanbul 2000.

Ali Vahit, "Kemal Ümmî Hakkında", Halk Bilgisi Haberleri, 15 Birinci Kanun 1933, Yıl: 3, Sayı: 31.

Bilal Aktan, "Kemal Ümmî Dîvanı'nın Makâlât Adlı Yazması ve Dil Özellikleri", Türkiye Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 20, s. 99-111.

Bilal Aktan, "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", Türkiye Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 19, s. 95-107.

Bolulu Mustafa b. İsmail'in Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî, Hz. Ramazan Sarıçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi, Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.

Bülent Kaya, 3179 Numaralı Temettüat Defterine Göre Tekke-i Ümmî Kemal, Karyesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.

Bill Hickman, "Two 15th Century Ottoman Sufi Mysteries -An Historiographical Essay Part II: The Case Of Ümmî Kemal", Osmanlı Araştırmaları, C. 48, S. 48, s. 39-66.

Cevat Alparslan, Akşemseddin Hazretleri Hayatı, Eserleri,

Şiirleri ve Bolu Erenleri, Ankara 1998, s. 147-152.

Durmuş Ali Gülcan, Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semer-kandi ve Kemal Ümmi, İst. 1987.

Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Do. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014.

Esmâ Tezcan, Şevki İbrahim Efendi Divanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin, Kütahya Dumlupınar Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007.

G. Nilgün Akgün, Sadettin Nüzhet Ergun'un Halk Edebiyatı Araştırmaları, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Göker İnan, Hasib'in Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân İsimli Manzum Tarihinde Fatih Devri (İnceleme-Metin), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî, Haz. Ramazan Ekinci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap), Ankara 2017.

Hayati Yavuzer, "Kemal Ümmi'nin Hazîre-i Kuds Mesnevisi", 21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Ekim 2009 Bolu, Dörtdivan/Türkiye, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu, s. 684-688.

Hayati Yavuzer, "Kemal Ümmi'nin Kırk Armağın Mesnevisi", Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu, Bolu 1998.

Hayati Yavuzer, "Kemâl, Ümmî", Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2004, Cilt: 5, s.443-444.

Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997.

Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı, BAMER Yayınları, Bolu, 2008.

İskender Pala, "Kemal Ümmî" Maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay., İstanbul 1982, c. 5, s. 271.

İsmail Ünver, "Kemal Ümmî" Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 229.

İsmail Ünver, "Kemâl-i Ümmî", Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu, 2-4 Mayıs 1986, Bolu 1987, s. 21-28.

Mustafa İsen, Kühül'-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Ankara 1994.

Muzaffer Akkuş, Kemâl Ümmî'nin Divanı, Niğde Belediyesi Yayını, Niğde 2007.

Namık Aslan, "15. YY. Tekke Şairlerinden Kemal Ümmî'nin Bir Destanı", Milli Folklor Dergisi, Yaz 2012, S. 34, s. 50-52.

Nazlı Rânâ Gürel, Ben Gidiyorum Bolu'ya Şairlerin Gözüyle Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2015, s. 55.

Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1997.

Rabia Başer, Bolulu Hanif Divanı, Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Ramazan Sarıçiçek, “Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016.

Ramazan Sarıçiçek, Kemal Ümmî Hayatı, Sanatı ve Divanı, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1997.

Rıdvan Canım, Latîfî-Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ, AKM Yay., Ankara 2000.

Sadeddin Nüşet Ergun, Türk Şairleri, C. 1, İstanbul 1936.

Sarı Müderris Sinan Efendi Dîvânı, İsmail Hakkı Akyoloğlu Nüşhası, 21 vr.

Sefa Balbaba, Kemâl Ümmî Divanı Tenkitli Metin-İndeks, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2009.

Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000.

William C. Hickman, “On The Manuscripts of the Dîvân of Ümmî Kemâl”, Journal Of Turkish Studies, In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı), Cambridge 1979, Volume: 3.

William C. Hickman, “Who Was Ummi Kemal”, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 1976-1977, Vols: 4-5.

Yağmur Say, Şucâ’eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara 2010.

Yaşar Kalafat, “Bolu’da İslam Uluları”, Anadolu Kültür Coğrafyasında Erenler, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

